

1ST INTERNATIONAL
**CONGRESS OF HUMAN AND
SOCIAL SCIENCES RESEARCH**

1. ULUSLARARASI

**İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI KONGRESİ**

**PROCEEDING BOOK
&
BİLDİRİ KİTABI**

**BANDIRMA
ONYEDİ EYLÜL
ÜNİVERSİTESİ**

**23-25
KASIM
NOVEMBER
2018**

I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi
23-25 Kasım/November 2018

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YİĞİTOĞLU

Kongre Onursal Başkanları / Honorary Heads of Congress

Prof. Dr. Refik POLAT, Karabük Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Rektörü

Kongre Başkanı / Chair

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YİĞİTOĞLU (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Editörü)

Kongre Koordinatörü / Coordinator

Doç. Dr. Hayrettin KESGİNGÖZ (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)

Sekreteryä / Secretariat

Mustafa Süleyman ÖZCAN

Düzenleme Kurulu / Organizing Committee

Dr. Öğr. Üyesi Ö. Faruk HABERGETİREN (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)

Doç. Dr. Halim GÜL (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)

Doç. Dr. Erhan TECİM (Necmettin Erbakan Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)

Doç. Dr. Üyesi Hamdi KIZILER (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)

Dr. Öğr. Üyesi Ersin MÜEZZİNOĞLU (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)

Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul TEZCAN (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)

Dr. Öğr. Üyesi Yakup KOÇYİĞİT (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Selim YILMAZ (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)

Dr. Öğr. Üyesi Şükrü MADEN (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)

Dr. Öğr. Üyesi Nevzat Sağlam (Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

- Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ÖZCAN (Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HABERLİ (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Alan Editörü)
- Dr. Cennet GÖLOĞLU DEMİR (MEB, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)
- Öğr. Gör. Can DOĞAN (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)
- Öğr. Gör. Yılmaz BACAKLI (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)

Bilim Kurulu /Hakemler/ Scientific Committee

- Prof. Dr. Thomas G. FRASER (University of Ulster)
- Prof. Dr. Jaime De Pablo VALENCIANO (Universidad De Almeida)
- Prof. Dr. Jose Ramos Pires MANSO (Universidade De Beira)
- Prof. Dr. Jose Luis MIRALLO (University of Zaragoza)
- Prof. Dr. Georgi MARINOV (University of Economics Varna)
- Prof. Dr. İ. Erkinay TOKTOGULOVA (İ. Razakov Kırgız Devlet Teknik Üniv)
- Prof. Dr. Mohammad ORAYF (King8 Abdulaziz University)
- Prof. Dr. S. Nur KERİMKULOVIÇ (İ. Razakov Kırgız Devlet Teknik Üniv)
- Prof. Dr. Fahrettin ATAR (Karabük Üniversitesi)
- Prof. Dr. Yusuf BUDAK (Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hasan COŞKUN (Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Yücel GELİŞLİ (Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Faruk KARACA (Atatürk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Omirkhan ABDILMANULY (Al-Farabi Kazakh National University)
- Prof. Dr. Salih ARIC (Van 100. Yıl Üniversitesi)
- Prof. Dr. Casim AVCI (Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ (İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa GÜLER (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Zekai METE (Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ali AYTEN (Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hasan KAPLAN (İbn-i Haldun Üniversitesi)
- Prof. Dr. Asim YAPICI (Çukurova Üniversitesi)
- Prof. Dr. Muammer CENGİL (Hitit Üniversitesi)
- Prof. Dr. Levent AYTEMİZ (Karabük Üniversitesi)

Dr.	Necdet SUBAŞI
Doç. Dr.	Almasbek MAULENOV (Al-Farabi Kazakh National University)
Doç. Dr.	Roza UMIRBEKOVA (Al-Farabi Kazakh National University)
Doç. Dr.	Zhulduz ESIMOVA (Al-Farabi Kazakh National University)
Doç. Dr.	Halil TOKCAN (N. Ömer Halis Demir Üniversitesi)
Doç. Dr.	Şaban ÇETİN (Gazi Üniversitesi)
Assoc. Prof.	Maciej MILCZANOWSKI (Information Technology University)
Assoc. Prof.	Ihor HURAK (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University)
Assoc. Prof.	Saim KAYADİBİ (International Islamic University Malaysia)
Dr. Öğr. Üyesi	Mehmet HABERLİ (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi	Ali YILDIRIM (GOP Üniversitesi)
Doç. Dr.	Recep ÖNAL (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi	Mustafa YILDIZ (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi	Abdulkadir ATAR (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr.	Fahrettin ATAR (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi	İ. Hakkı İMAMOĞLU (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi	Aladdin GÜLTEKİN (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi	M. Sami ÇÖLLÜOĞLU (Karabük Üniversitesi)
Dr.	Sahl DERCHAWI (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi	Kasım ERTAŞ (Şırnak Üniversitesi)
Dr.	Engin DEMİR (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi	Ergin ÖGCEM (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)

Karabük Üniversitesi Yayınları 34

ISBN: 978-605-9554-31-2

Aralık 2018

I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi
23-25 Kasım/November 2018

Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in Kur'an'ı Tahrif Ettiğine Dair Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Hüseyin AKYÜZ

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı İlahiyat Fakültesi,
huseyinakyuz@gazi.edu.tr.

Öz

Mekke'de Kur'an'ı ilk olarak yazanlar arasında yer alan İbn Ebî Serh, oldukça ilginç bir kişiliğe sahiptir. Hayatında iki kez Müslüman ve bir kez de mürted olmuştur. Bazı kaynaklarda onun Kur'an'ı tahrif ettiğine dair rivayetlere yer verilmiştir. Hatta bu rivayetlerde onun bir kısım ayetlerin yazılışı konusunda Hz. Peygamber'e tavsiyelerde bulunduğu, Hz. Peygamber'in de onun vahiy konusundaki tasarruflarını onayladığı ve istediği şeyleri vahiy diye yazdığı iddia edilmiştir. Bazı haberlerde ise İbn Ebî Serh'in "Ben de peygamber oldum. Bana da vahiy geliyor!.." gibi sözler söylediği rivayet edilmiştir.

İşte bu bildiri, söz konusu haberlerin isnad ve metin tenkidini yapmak üzere kaleme alınmıştır. Bu haberler hakkında doğru karar verebilmek için İslami ilimlere ait kaynaklardaki bütün varyantlar ve metinler bir bütünlük içerisinde ele alınmaya çalışılmıştır. Bildiride bu haberlerin ne zaman ortaya çıktıkları ve hangi amaçla rivayet edildikleri de araştırılmıştır. Ayrıca Kur'an ayetlerine bir beşer tarafından müdahale edildiği anlamına gelen bu haberlerin Kur'an'a aykırılıkları da sorgulanmıştır.

Anahtar Kelime: Hadis, Hz. Peygamber, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Kur'an.

Evaluation of The Narrations About How Abdallāh İbn Sa'd İbn Abī Sarh Distorted the Quran Hüseyin AKYÜZ

Assoc. Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Polatlı Faculty of Divinity,
huseyinakyuz@gazi.edu.tr.

Abstract

İbn Abī Sarh who was one of the first writers of the Quran in Mecca has very interesting personality. He became a muslim two times and an apostate once in his life. In some sources, there are some narrations how he distorted the Quran. Even in these narrations, it has been claimed that he gave the Messenger of Allah some advice about how to write a number of the verses, and the Messenger of Allah confirmed what he did about the revelations, and he wrote whatever he wants as revelation. In some narrations, it was narrated that ibn Abī Sarh said something like that I became a Messenger of Allah. Revelation is coming to me!..

This article has been written in order to make isnad and text criticism of the regarding narrations. In order to be able to make a right decision about theses narrations, all variants and texts belonging to the Islamic studies have been tried to be taken within the integrality. In the article, it has been searched when these narrations appeared, and for which purpose they were narrated. In addition, it is questioned that these narrations which are meant the Quranic verses were interfered by an individual are contrary to the Quran.

Keywords: Hadith, The Messenger of Allah, Abdallāh ibn Sa'd ibn Abī Sarh, Quran.

Giriş

Kur'an-ı Kerim, milattan sonra 610 tarihinde Mekke şehrinde son Peygamber Hz. Muhammed'e (sav) vahiy yoluyla indirilmiş, mushaflarda yazılmış, tevatürle nakledilmiş ve günümüze kadar gelen mu'ciz bir kelâmdır.¹ Bu kitabın gönderilme süreci 23 yılda tamamlanmıştır. Bu zaman zarfında Hz. Peygamber ve ilk Müslümanlar hem gecelerini Kur'an ayetleriyle ihya ediyorlar hem de namazlarını onlarla süslüyorlardı.² Ayrıca Kur'an ayetleri inmeye başladığı andan itibaren bir taraftan ezberleniyor diğer taraftan da vahiy kâtipleri tarafından titizlikle kayda geçiriliyordu.³ Nitekim bu vahiy kâtiplerinden birisi de Mekke'de ilk vahiy kâtibi olan Kureyşli Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'tir.⁴ Onun tam adı Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh b. el-Hâris b. Hubeyb b. Cezîme b. Nasr b. Mâlik b. Hısl b. Âmir b. Lüey b. Gâlib el-Kuraşî el-Âmirî'dir.⁵ Okuma-yazma bilen Abdullah b. Sa'd, Kureyş'in akıllılarından, cömertlerinden ve şerefliplerinden biridir.⁶ İbn Sa'd (ö. 230/844), *Kitâbu't-Tabakâtî'l- Kebîr*'inde onun hakkında şöyle demiştir:

*"O, ilk Müslümanlardan olup Hz. Peygamber'in vahiy kâtipliğini yapmıştır. Daha sonra fitneye düştü ve mürted olarak Medine'den ayrılıp Mekke'ye gitti. Hz. Peygamber, Mekke'nin fethi zamanı onun kanunun akıtılmasını istedi. Hz. Osman (ö. 35/656), Hz. Peygamber'e gelerek onun affedilmesi için ricada bulundu. Hz. Peygamber de onu affetti. Abdullah b. Sa'd, Hz. Osman'ın sütkardeşi... Hz. Osman halifeliği döneminde onu, Amr b. el-Âs'dan (ö. 43/664) sonra Mısır'a vali tayin etti. O da Mısır'a yerleşti ve orada kendine bir ev inşa etti. Halife ölünceye kadar da Mısır'da vali olarak kaldı."*⁷

İbn Abdilberr (ö. 463/1070) ve İbnü'l-Esîr (ö. 606/1209) ise onun Mekke fethinden önce Müslüman olup Medine'ye hicret ettiğini söylemişlerdir.⁸ Ancak bu bilgidaki muğlaklık, onun ne zaman Müslüman olduğu konusunu ihtilafli bir hale getirmektedir. Oysa İbn Sa'd'ın onu ilk Müslümanlardan saymasını, Belâzurî (ö. 279/892-93) ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) de onu ilk vahiy kâtibi olarak vasıflandırmalarını dikkate aldığımızda; Abdullah b. Sa'd'ın Mekke döneminin ilk yıllarında Müslüman olduğunu söyleyebiliriz.⁹ Bazı kaynaklarda onun Hz. Osman'ın şehadeti sırasında Remle denilen yerde bulunduğu, fitneden uzak kalmaya gayret gösterdiği,

¹ Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, I, 21.

² Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, I, 198.

³ Hz. Peygamber'in gelen vahiyleri, vahiy kâtiplerine yazdırdığına dair farklı rivayetler için bkz. Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'an", 4/18; Ebû Davud, "Salât", 121; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'an", 9. Nitekim bu vahiy kâtiplerinden birisi de Mekke'de ilk vahiy kâtibi olan Kureyşli Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'tir. Belâzurî, *Fütûhu'l Büldân*, s. 454-455; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, IX, 22.

⁴ Belâzurî, *Fütûhu'l Büldân*, s. 454-455; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, IX, 22.

⁵ Halife b. Hayyât, *Kitâbu't-Tabakât*, s. 529-530; İbn Hibban, *Kitâbü's-Sikât*, III, 213-214.

⁶ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, III, 918; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, III, 260.

⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VII, 344-345.

⁸ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, III, 918; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, III, 260.

⁹ Bu bağlamda Abdullah'ın isminin Bedir savaşına katılanlar arasında olmayışını dikkate alarak onun Müslüman olduğu tarihi, Bedir gazvesi ile Mekke'nin fethi arasındaki döneme sınırlandıran görüşlere katılmadığımızı belirtmek isterim. Bkz. Akpınar, *Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in Hayatı*, s. 20-21.

Yüce Allah'a son amelinin sabah namazı olması için dua ettiği ifade edilmiştir.¹⁰ Vefatının hicrî 36, 37 veya 59. yıllarda olduğu söylenmişse de bu tarihlerden doğrusu hicrî 36'dır.¹¹

Klasik İslam literatürünün bazı kaynaklarında Abdullah'ın Kur'an ayetlerini yazmış olduğuna açık bir şekilde atıfta bulunulmuştur.¹² Diğer taraftan sadece vahiy kâtiplerinin isimlerini zikreden bir kısım eserlerde ise onun vahiy kâtibi olduğu üzerinde ittifak edilmiştir.¹³ Aynı şekilde klasik ilk dönem tefsir kaynakları da onun vahiy kâtibi olduğuna tanıklık etmektedir.¹⁴ Bütün bunlara ilaveten Abdullah b. Sa'd'ın aleyhine bazı kaynaklarda dikkatsizce ve tetkik edilmeden nakledilen bir kısım rivayetler de vardır. Bu rivayetlere göre güya o, gelen vahyin bazı kelimelerini değiştirmiş ve hatta Hz. Peygamber de bu durumun farkına varmasına rağmen herhangi bir olumsuz tepkide bulunmamıştır.

İşte bu bildiride ilk bakışta Kur'an'ın açık beyanlarıyla çelişen ve bazı kaynaklarda geçen Abdullah b. Sa'd ile ilgili rivayetlerin sıhhat durumu ele alınacak ve metinler üzerinde tahliller yapılacaktır.

1. Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh Hakkında Dikkatsizce Sarfedilen Sözler

İslam tarihi, tefsir ve hadis alanlarına ait bazı eserlerde; Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in vahiy kâtipliği yaptığı, sonrasında fitneye düşüp irtidat ettiği, Mekke müşriklerinin yanına kaçtığı ve fetih günü ölüme mahkûm edilen kişilerin arasında olduğu gibi hususlar üzerinde ittifak ettikleri görülmektedir.¹⁵ Bunlara ilaveten daha öncede ifade ettiğimiz üzere bazı kaynaklarda onun vahyi kendi isteği doğrultusunda tahrif ettiği, Hz. Peygamber'in bile bu duruma vakıf olduğuna dair bilgiler de yer almaktadır. İlk bakışta bu malumatın bazısının isnadla bazısının ise senedsiz bir şekilde rivayet edildiği anlaşılmaktadır.

1.1. Senedi Olmayan Rivayetlerin Metin Tedkiki

¹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, IV, 94-96.

¹¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, III, 1670; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, III, 920; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe*, III, 260; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, III, 34; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, IV, 94-96; İbn Ebî Serh'in hangi tarihlerde doğup öldüğü, ne zaman Müslüman olduğu ve niçin irtidat ettiği gibi hususlardaki ihtilaflar için bkz. Spondari, *"Tenâvulu Kütübi't-Terâcimi Lisretî Kâtibi'l-Vahyi Abdillâh b. Ebî Serh"*, I, 39-62.

¹² Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 855; İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, s. 111; İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, s. 548; Halife b. Hayyât, *Târih*, s. 99; Ebû Davud, *"Hudûd"*, I; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 454; Nesaî, *"Tahrimu'd-Dem"*, 14; İbn Dureyd, *el-İştikâk*, s. 113; İbn Abdirabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, IV, 245; Cehşiyarî, *Kitâbü'l-Vüzerâ*, s. 16; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 214.

¹³ Ya'kûbî, *Tarihu'l-Ya'kûbî*, II, 69; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, s. 247; İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, IV, 333.

¹⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I, 576; İbn Vehb, *el-Câmiu fi Ulûmi'l-Kur'an* III, 76; Taberî, *Camîu'l-Beyân*, XI, 533-534.

¹⁵ Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 855; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VII, 344-345; Ebû Davud, *"Hudûd"*, I; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 454; Belâzurî, *Fütûhu'l Büldân*, s. 454-455; Nesaî, *"Tahrimu'd-Dem"*, 14; Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif*, III, 1223; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, III, 1670; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, I, 68.

Bu bölümde Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh ile ilgili iddia edilen ithamların hicrî ilk beş asırda kaleme alınan eserler taranarak elde edilen metinleri tarihi kronolojik bir sıra içerisinde serdedilmeye çalışılacaktır. Orijinal metinler sunulduktan sonrada kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) Rivayeti: “Abdullah b. Sa'd, Müslüman olduğunu söylüyordu. Bir gün Hz. Peygamber'e kâtiplik yaparken Nisa süresini yazıyordu. Hz. Peygamber ona, “غفورا رحيم/Ġafûran Rahîmen” yazmasını söylediğinde “عليما حكيم/Alîmen Hakîmen”; “سميعا بصيرا/Semî'an Besîran” yazmasını söylediğinde de “سميعا عليما/Semî'an Alîmen” yazmış; Münafıklardan bazılarına da: ‘Ben O'nun (sav) gözü önünde bana imla ettirdiğinden başkasını yazdım. O (sav) baktı, bunları değiştirmede’ dedi. Bunun neticesinde Abdullah b. Sa'd, imanında kuşkuya düştü. Kâfir olarak Mekkelilere katıldı ve onlara: ‘Eğer Muhammed doğru söylüyorsa, bu demektir ki ona vahiy indirildiği gibi bana da indirilmiştir. Şayet bir yalancıysa, ben sadece onun söylediği gibi söyledim.’ demiştir. Onun kuşkuya düşmesinin sebebi, Hz. Peygamber'in ona bakıp susması ve yazdığını değiştirmemesi idi. Çünkü O (sav), yazmayı bilmeyen bir ümmî idi.¹⁶

İbn Vehb'in (ö. 197/813) Rivayeti: “O, Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapıyordu. Şeytan ayağını kaydırıp ve irtidad ederek kâfirlere katıldı. Resulullah (sav) Fetih günü, onun öldürülmesini emretti. Ancak, Hz. Osman onu himayesi altına aldı. Resulullah da bu himayeyi tanıdı.¹⁷

Vâkıdî'nin (ö. 207/823) Rivayeti: Dediler ki: “Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapıyordu. Galiba Hz. Peygamber “سميع عليم/Semî'un Alîmun” yazdırıldığında o, “عليم حكيم/Alîmun Hakîmun” yazdı. Hz. Peygamber onu okuttuğunda ‘Aynen böyledir’ derdi ve yazılanı onaylardı. Abdullah b. Sa'd fitneye kapıldı ve dedi ki: ‘Muhammed ne dediğini bilmiyor. Ben ona istediğimi yazıyorum. Muhammed'e vahyolunduğu gibi bu yazdığım da bana vahyedildi’. Akabinde irtidad edip Medine'den Mekke'ye kaçtı.”¹⁸

İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) Rivayeti: “O, Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapıyordu. Hz. Peygamber, “عزيز حكيم/Azizun Hakîmun” şeklinde yazdırınca o bu ifadeleri “غفور رحيم/Ġafûrun Rahîmun” diye yazıyordu. Yüce Allah onunla ilgili olarak şu ayeti indirdi: “Allah'a yalanla iftira eden veya kendisine hiçbir şey vahyolunmamışken ‘Bana da vahyolundu’ diyenden ve ‘Ben de Allah'ın indirdiği şeylerin benzerini indireceğim’ diyenden daha zalim kim vardır?”¹⁹ Mekke fethi günü Hz. Peygamber onun öldürülmesini emretti.²⁰

Belâzürî'nin Rivayeti: Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Müslüman oldu ve Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapardı. Hz. Peygamber onun “الكافرين/el-Kâfirîn”

¹⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I, 576.

¹⁷ İbn Vehb, *el-Câmiu fi Ulûmi'l-Kur'an*, III, 76.

¹⁸ Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 855; Vâkıdî'nin talebesi İbn Sa'd da aynı ifadeleri nakletmiştir. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, II, 447-448.

¹⁹ En'âm, 6/93.

²⁰ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 300.

diye yazmasını istediğinde o, “الظالمين/ez-Zâlimîn” diye yazardı. Yine Hz. Peygamber, “عزیز حکیم/Azizun Hakîmun” şeklinde yazdırınca o bu ifadeleri “عليه حکیم/Alîmun Hakîmun” diye yazıyordu. Bunun gibi tahrifler yapıyordu. Abdullah şöyle derdi: “Ben de Muhammed’in söylediği gibi diyorum. Artık Muhammed’e geldiği gibi bana da vahiy geliyor”. Yüce Allah onunla ilgili olarak şu ayeti indirdi: “Allah’a yalanla iftira eden veya kendisine hiçbir şey vahyolunmamışken ‘Bana da vahyolundu’ diyenden ve ‘Ben de Allah’ın indirdiği şeylerin benzerini indireceğim’ diyenden daha zalim kim vardır?”. İrtidat edip Mekke’ye kaçtı. Hz. Peygamber de onun öldürülmesini emretti.²¹

“O, Hz. Peygamber’e vahiy kâtipliği yapıyordu. “الظالمين/ez-Zâlimîn yerine “الكافرين/el-Kâfirîn”, “المؤمنين/el-Mü’minîn yerine “المتقين/el-Müttekîn”, “حليم/Halîmun yerine “حکيم/Hakîmun” yazıyor ve bunun gibi tahrifler yapıyordu. Kureyşlilere: ‘İşte Muhammed’e geldiği gibi bana da vahiy geliyor.’ Yüce Allah onunla ilgili şu ayeti indirdi: “Allah’a yalanla iftira eden veya kendisine hiçbir şey vahyolunmamışken ‘Bana da vahyolundu’ diyenden ve ‘Ben de Allah’ın indirdiği şeylerin benzerini indireceğim’ diyenden daha zalim kim vardır?”. İrtidat edip Mekke’deki Müşriklere katıldı.²²

Ya’kûbî’nin (ö. 292/905) Rivayeti: Abdullah b. Sa’d b. Ebî Serh, Hz. Peygamber’e vahiy kâtipliği yapıyordu. Mekke’ye mürted olarak döndü ve şöyle dedi: “Ben de Muhammed’in dediği gibi söylüyorum. Vallahi, Muhammed peygamber değildir. Bana ‘عزیز حکیم/Azîzun Hakîmun şeklinde yaz’ dedi. Oysa ben, ‘لطيف خبير/Latîfun Habîr’ diye yazıyordum. O, peygamber olsaydı elbette bunu bilirdi.”²³

İbn Düreyd el-Ezdî’nin (ö. 321/933) Rivayeti: “O, münafıktır ve muhacirlerdendir. Hz. Peygamber’e vahiy kâtipliği yapıyordu. Hz. Peygamber “وكان الله غفورا رحيمًا/ve Kâne’llahu Ğafûran Rahîmen” şeklinde yazdırınca o bu ifadeleri “عزیزا حکیم/Azizen Hakîmen” diye yazıyordu. Sonra Abdullah, “Muhammed’e geldiği gibi bana da vahiy geliyor” gibi sözler söylerdi. Yüce Allah onunla ilgili olarak şu ayeti indirdi: “Allah’a yalanla iftira eden veya kendisine hiçbir şey vahyolunmamışken ‘Bana da vahyolundu’ diyenden ve ‘Ben de Allah’ın indirdiği şeylerin benzerini indireceğim’ diyenden daha zalim kim vardır?” Mekke fethi günü Hz. Peygamber onun öldürülmesini emretti.²⁴

İbn Abdirabbih’in (ö. 328/940) Rivayeti: “O, Hz. Peygamber’e vahiy kâtipliği yapıyordu. Sonra irtidat edip Müşriklere katıldı. Abdullah, ‘Muhammed, benim söylediğimi yazardı!’ diye söylerdi. Ensar’dan bir adam bunu işitince; ‘Allah’a (c.c.) yemin olsun ki, eğer Yüce Allah mümkün kılarsa onun boynunu kılıçla vuracağım’²⁵

²¹ Belâzurî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, I, 454.

²² Belâzurî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, XI, 19.

²³ Ya’kûbî, *Tarihu’l-Ya’kûbî*, II, 49.

²⁴ İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 113.

²⁵ İbn Abdirabbih, *el-İkdü’l-Ferîd*, IV, 245; Cehşiyari (ö. 331/942-943) de aynı ifadeleri nakletmiştir. Bkz. Cehşiyarî, *Kitâbü’l-Vüzerâ*, s. 16.

Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) Rivayeti: En'âm süresinin 93. ayetinin 'Ben de Allah'ın indirdiği şeylerin benzerini indireceğim' kısmı Abdullah b. Sa'd hakkında nazil olmuştur. Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapıyordu. Hz. Peygamber, ona "سميعا عليما/Semî'an Alîmen" yazmasını söylediğinde o bu ifadeleri "عليما حكيم/Alîmen Hakîmen" diye yazıyordu. "عليما حكيم/Alîmen Hakîmen" diye yazdığında ise o, "سميعا بصيرا/Semî'an Besîran" diye yazıyordu. Şüpheyeye düştü ve şöyle dedi: "Muhammed'e vahyolunuyorsa, bana da vahyolunuyor. O'na indirilenin aynısı bana da indiriliyor."²⁶

Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) Rivayeti: İbn Abbas (ö. 68/688) dedi ki: Abdullah İbn Sa'd İbn Ebî Serh, Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapıyordu. Ona Mü'minûn süresinin 12-14. ayetlerini yazdırıyordu. Bu esnada "...Sonra onu başka bir yaratışla insan haline getirdik..." ayetine gelince, Abdullah'ın aklına "yaratıcıların en güzeli olan Allah, ne yücedir." ifadeleri geldi ve onları yazdı. Hz. Peygamber de bunu onaylayınca Abdullah, "Eğer Muhammed kendisine vahyedilen bir Nebi ise, işte ben de kendisine vahiy gelen bir peygamberim" dedi.²⁷

Mâverdi'nin (ö. 450/1058) Rivayeti: Süddî (ö. 127/745), En'âm süresinin 93. Ayetinin Abdullah b. Sa'd hakkında indiğini söylemiştir. Ferrâ' (ö.207/822) da şöyle demiştir: Abdullah İbn Sa'd İbn Ebî Serh, Hz. Peygamber'e gelen vahiyleri yazıyordu. Hz. Peygamber, "غفور رحيم/Gafûrun Rahîmun" dediğinde o, "سميع عليم/Semî'un Alîmun" ve "عزيز حكيم/Azizûn Hakîmun" şeklinde yazdı. Sonra Hz. Peygamber, ona "Bu ikisi de doğrudur" derdi. Hz. Peygamber "Ant olsun ki biz, insanı çamurdan, süzölmüş bir özden yaratık"²⁸ ayetini ve müteakib iki ayeti imla ettirirken "...Sonra onu başka bir yaratışla insan haline getirdik..."²⁹ buyruğuna gelince, Abdullah bu ifadedden taaccüp ederek, "yaratıcıların en güzeli olan Allah, ne yücedir!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "işte ayet bu şekilde, (senin söylediğin gibi) nazil oldu..." deyince, Abdullah, şüpheyeye düştü ve irtidat etti.³⁰

1.2. Metinlerin Değerlendirilmesi

Bu metinlerden anlaşıldığı üzere Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapmıştır. Bu esnada kendi isteğiyle gelen vahyin bazı kelimelerini değiştirdiği ve Hz. Peygamber'in de bu durumun farkına varmadığı ifade edilmiştir. Ancak bazı rivayetler de ise onun, ayetlerde yaptığı tahrifi Hz. Peygamber'e haber verdiği, ancak O'nun (sav) da bu değişikliği tasvip ettiği nakledilmiştir.

Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh ile ilgili isnadsız bir şekilde nakledilen bu malumatın özellikle kaynaklarda En'âm süresinin 93. ve Mü'minûn süresinin

²⁶ Semerkandî, *Bahru'l-Ullûm* II, 501.

²⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyan*, VII, 43.

²⁸ Mü'minûn, 23/12.

²⁹ Mü'minûn, 23/14.

³⁰ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, II, 144; krş. Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, III, 2105; Sem'ânî, *Tefsiru'l-Kur'an*, II, 126.

12-14. ayetlerinin sebebi nüzulü izah edilirken ele alındığını görmekteyiz. İbn Sa'd ile ilgili bu rivayetlerde dikkati çeken hususlar şunlardır:

a) Bu iftiraların yer aldığı ilk kaynak, Mukâtil b. Süleyman'ın tefsiridir. Onun senedsiz naklettiği ifadeler ondan sonraki eserlerde de isnadsız bir şekilde rivayet edilmiştir. Bu durumda onun haberi rivayet etmedeki güvenilirliği önem arz etmektedir. Oysa hadis âlimleri bu şahıs hakkında müspet ve menfi görüşler ileri sürmüşlerdir. Cerh ve ta'dil ilmine dair kaynaklarda onun tefsir ilminde deniz olduğu ifade edilmekle birlikte eserlerinde isnad kullanmadığı belirtilmiştir. Ayrıca onun sika olmadığı, kıssalar anlattığı, yalan söylediği ve metrûku'l-hadis olduğu ifade edilmiştir. Hadis ehli ondan sakınmış ve onu münker olmakla eleştirmişlerdir. Onun hakkında; rivayet hususunda zayıf olduğu ancak zayıflığına rağmen hadislerinin yazılabileceği de söylenmiştir.³¹ Bu ifadelere göre Mukâtil, tefsir ilminde duayen olsa da rivayet ilminde kendisine pek güvenilmeyen bir âlimdir. Bundan dolayı İbn Sa'd ile ilgili naklettiğimiz rivayetlerin doğruluğu konusunda ihtiyatlı olunması gerekir. Çünkü Mukâtil b. Süleyman'dan sonra gelen müellifler, onun bu türlü rivayetlerini naklederken herhangi bir tenkide tabi tutmadıkları anlaşılmaktadır.

b) Abdullah b. Sa'd, Hz. Peygamber'in uzun süreli ve tecrübeli vahiy kâtiplerinden biridir. İrtidat etmiş ve sonra tekrar Müslüman olmuştur. Bütün kaynaklar bu hususta ittifak etmişlerdir.

c) Abdullah b. Sa'd'ın Kur'an ile ilgili yaptığı tahrifat, Nisa süresini yazarken gerçekleşmiştir. Bu sürenin medenî olduğu dikkate alındığında yapılan tahrifatın Medine döneminde yaşandığı anlaşılmaktadır. Onun Kur'an'a yaptığı tahrifatları, bazı Münafıklara anlatması da bu durumu teyit etmektedir.

Yapılan inceleme sonucunda bu sürede değiştirildiği ifade edilen; "عليما/Alîmen Hakîmen",³² "سميعا/semi'an Alîmen",³³ "سميعا بصيرا/semi'an Basîran",³⁴ "عليما/Alîmun Hakîmun",³⁵ "غفور رحيم/Gafûrun Rahîmun",³⁶ "عزiza/azizen Hakîmen",³⁷ "الكافرين/el-Kâfirîn"³⁸ ve "حكيم/Hakîmun"³⁹ gibi lafızlara anılan sürenin ayetlerinde rastlanılmıştır. Ancak "سميع/semi'un Alîmun" ve "عزiza/azizen Hakîmun" gibi lafızlara ise bu sürede "سميعا/semi'an Alîmen"⁴⁰ ve "عزiza/azizen Hakîmen"⁴¹ şeklinde yer almıştır. "لطيف خبير/Latîfun Habîr", "الظالمين/ez-Zâlimîn" ve "المتقين/el-Müttekîn" gibi lafızlara ise rastlanılmamıştır. Bu durum ya yapılan

³¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VII, 263; İclî, *Marifetu's-Sikât*, II, 295; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, VIII, 354; İbn Hibbân, *el-Mecruhîn*, III, 14; İbn Adıyy, *el-Kâmil*, VIII, 185-187; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, IV, 173-175.

³² Nisa, 4/11, 17, 24, 104.

³³ Nisa, 4/148.

³⁴ Nisa, 4/58, 134.

³⁵ Nisa, 4/26.

³⁶ Nisa, 4/25.

³⁷ Nisa, 4/56, 158, 165.

³⁸ Nisa, 4/101, 139, 140, 144.

³⁹ Nisa, 4/26.

⁴⁰ Nisa, 4/148.

⁴¹ Nisa, 4/56, 158, 165.

değişikliklerin sadece Nisa süre ile sınırlı olmadığını ya da rivayetlerdeki kelime farklılıklarının mana ile rivayetten kaynaklanabileceğini düşündürmektedir.

d) En'âm süresi ve Mü'minûn süresinde yapılan tahrifatın sürelerin Mekkî oluşu ve bahse konu 12-14. ayetlerin vahyin beşinci yılında nazil olduğu ve 93. ayetin de Medenî olamayacağı görüşü⁴² dikkate alındığında ihtiyatla karşılanması gerektiği aşîkârdır. Dolayısıyla bu ayetlerle ilgili rivayetlerin başkalarıyla alakalı olması muhtemeldir.⁴³ Hatta En'âm süresinin 93. ayetinin siyak ve sibakı dikkate alındığında, onun Yüce Allah'a ve Hz. Peygamber'e iftira atan ve bu hal üzere ölen Müşrikler için nazil olduğu söylenebilir.⁴⁴

Öte yandan Mü'minûn 14. ayette geçen "yaratıcıların en güzeli olan Allah, ne yücedir!" ifadesini aynı zamanda Hz. Ömer'in (ö. 23/644) de söylediği rivayet olunmaktadır. Bu rivayete göre Hz. Ömer şöyle demiştir: "Dört şeyde Rab'ıma muvafakat ettim... Bunlardan dördüncüsü şudur: 'Ant olsun ki biz, insanı çamurdan, süzölmüş bir özden yarattık...' ayeti nazil olduğunda ben: 'yaratıcıların en güzeli olan Allah, ne yücedir!' dedim de ayetin sonu bu şekilde nazil oldu."⁴⁵ Ayrıca Zeyd b. Sâbit'ten (ö. 45/665) nakledilen bir başka rivayete göre; bu ayetin Hz. Peygamber tarafından kendisine yazdırılırken sonunu 'yaratıcıların en güzeli olan Allah, ne yücedir!' şeklinde söyleyen Muâz b. Cebel'dir (ö. 17/638).⁴⁶

e) Bu rivayetlere göre güya Hz. Peygamber, Abdullah b. Sa'd'ın yaptığı tahrifatları onaylamıştır. Oysa Kur'an'da ona hiçbir bâtılın, ne önünden, ne ardından yaklaşamayacağı ve onun Yüce Allah tarafından indirildiği ayeti⁴⁷ bulunuyorken Hz. Peygamber'in böylesi tahrifleri onayladığını iddia etmek safdilliktir. Ayrıca Yüce Allah'ın "Eğer o (Muhammed), Bize karşı, ona bazı sözler katmış olsaydı, Biz onu kuvvetle yakalardık, sonra onun şah damarını koparırdık"⁴⁸ ilahi teminatına rağmen Hz. Peygamber'in Kur'an'ın korunmuşluğuna hâlel getirebilecek bir tahrifatı onayladığı asla mümkün görülmemektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in bazen bu tahrifatları fark ettiği bazen de fark edemediği gibi sözler de Kur'an tarihi açısından tamamen pratiğe aykırı uydurma haberlerdir. Zira Hz. Peygamber'in görevi; Kur'an'a herhangi bir ziyade ve eksiltme yapmadan onu tebliğ etmektir.⁴⁹

f) Abdullah b. Sa'd'ın kendisine vahyedildiği zehabına kapılarak irtidat etmiş olması da pek muhtemel değildir. Bir kişinin kendisine vahyedildiğini iddia edebilmesi için farklı ayet ve süreler nakletmesi gerekir. Oysa bu rivayetlerde Hz. Peygamber tarafından yazdırılan ayetlerle uzun bir süre

⁴² Karaman, Çağırıcı, Dönmez ve Gümüş, *Kur'an Yolu*, II, 442.

⁴³ Bunlar arasında en-Nadr b. el-Hâris (ö. 2/624), Esved el-Ansî (ö. 11/632) ve Müseylemetü'l-Kezzâb (ö. 12/633) olduğuna dair örnekler için bkz. Taberî, *Camiu'l-Beyân*, XI, 533; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIII, 66-67; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr*, VII, 375.

⁴⁴ Spendari, "İşkâliyyetu Tahrîfi Abdillâh b. Sa'd b. Ebî Serh li'n-Nassi'l-Kur'ânî fi Dav-i Kütübî't-Tefsîr, XII/1, s. 77.

⁴⁵ Ömer b. Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, III, 865.

⁴⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsât*, V, 56.

⁴⁷ Fussilet, 41/42.

⁴⁸ Hâkka, 69/44-46.

⁴⁹ Spendari, "İşkâliyyetu Tahrîfi Abdillâh b. Sa'd b. Ebî Serh", s. 63.

vahiy kâtipliği yapmış birisinin gönlüne düşen ifadelerin benzerlik arzettiği anlaşılmaktadır. Daha Hz. Peygamber ayeti bitirmeden Abdullah, Kur'an'ın kendine has iç uyumunu dikkate alıp gayri ihtiyari olarak; “عليما حكيم/Alîmen Hakîmen”, “سميعا عليما/Semî'an Alîmen”, “عليم حكيم/Alîmun Hakîmun”, “غفور رحيم/Ġafûrun Rahîmun”, “عزيزا حكيم/Azizen Hakîmen” demiş ve Hz. Peygamber de bazen susarak bazen de sözleriyle bunu takrir etmiş olabilir. Dolayısıyla ayetlerin yazım işi, Hz. Peygamber'in kontrolünde gerçekleşmiştir. Bu durumda Hz. Peygamber'in yapılan işlemin farkında olduğu anlaşıldığından Kur'an'ın tahrif ve tağyirinden bahsetmemiz pek mümkün gözükmemektedir.

Öte yandan Mü'minûn suresinin 12 ile 14. ayetlerini yazarken de benzeri bir hadise meydana gelmiş olabilir. İbn Ebî Serh söz konusu ayetleri yazarken Hz. Peygamber'in de onların yazılmasını beklediği anı fırsat bilerek gayri ihtiyari olarak 'yaratıcıların en güzeli olan Allah, ne yücedir!' demiş olabilir. O'nun gönlüne akseden bu ifadeyi dillendirmesi, bir kimsenin 'Ben de peygamber oldum. Bana da vahiy geliyor' gibi peygamberlik iddiasına delil olabilecek bir nitelik taşımamaktadır. Bu bir tevafuktur. Her kim olsa insanın yaratılış safhalarının harikâlığını ifade eden bu ayetleri yazarken gayri ihtiyari olarak “Allah ne yücedir!” diyebilir. Bu kesinlikle Kur'an'ın güzel ifade akışından kaynaklanan hayranlık ve şaşkınlığın dile dökülmesinden başka bir anlam taşımamaktadır.

g) Abdullah b. Sa'd, 'İşte Muhammed'e geldiği gibi bana da vahiy geliyor' sözünü Kureyşlilere söylemiştir.⁵⁰ O, bu sözleriyle bir taraftan Hz. Peygamber'i incitmeye çalışmış diğer taraftan da onunla alay etmeleri için müşriklere malzeme sağlamıştır. Dolayısıyla onun verdiği bu bilgilerin amacı; mürted bir insanın muhataplarını kendine inandırmak ve onlara yaranmak olabilir. Öte yandan müşrik Kureyşlileri, Hz. Peygamber'e inanmamaları için motive etmeye çalıştığı da söylenebilir. Abdullah'ın bu davranışının diğer bir nedeni de toplumun nazarında Hz. Peygamber'i küçük düşürmek de olabilir.⁵¹ Bir mürted için böyle iftiralarda bulunmaya herhangi bir engel de yoktur.

Bu rivayetlerde dikkatimizi çeken diğer bir husus da, İbn Ebî Serh Kur'an'a yaptığı tahrifatları münafıklara anlatmış ve Mekke'ye kaçmıştır. Bu bakımdan kendisine vahyedildiği iddiasını ise Mekkeli müşriklere söylemiştir. Diğer yandan Mü'minûn suresinin 12 ile 14. ayetleriyle ilgili hadisede ise peygamberlik iddiasını hemen olayın akabinde yapmıştır. Medine'de böylesi iddialarda bulunduğu fark edilince Mekke'ye kaçmış ve irtidat etmiştir.

h) Hz. Peygamber'in yazdırdıklarını tahrif iddiası Abdullah b. Sa'd'dan başka kişilere de isnat edilmiştir. Örneğin Abdullah b. Hatal ile ilgili bazı haberlerde böylesi bir iddia dile getirilmektedir. Bu rivayete göre, o da Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapmış ve “غفور رحيم/Ġafûrun Rahîmun” indiği zaman onu “رحيم غفور / Rahîmun Ġafûrun” diye yazmıştı. “سميع عليم / Semîun Alîmun” indiği zaman da onu “عليم سميع/Alîmun Semîun” yazmıştı. Yine bir gün Hz. Peygamber, ona: “Sana yazdırdıklarımı bana göster” buyurdu. O da

⁵⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, III, 2105.

⁵¹ Canikli, *Hz. Muhammed Özelinde Peygamber Aleyhtarlığı*, s. 141.

gösterince Hz. Peygamber: “Böyle yazdırdım, “غفور رحيم/Ġafûrun Rahîmun” ve “رحيم غفور / Rahîmun Ġafûrun” birdir. “سميع عليم / Semîun Alîmun” ve “عليم سميع/Alîmun Semîun” birdir” dedi. Bunun üzerine İbn Hatal da “Muhammed peygamber olsa da ben ona kendi istediğim şekilde yazıyordum” dedi. Sonra irtidat ederek Mekke’ye gitti.⁵² Ancak İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201) bu haberin uydurma olduğunu söylemiştir.

Yine aynı şekilde İbn Ebî Serh’in ‘Muhammed ne dediğini bilmiyor. Ben ona istediğimi yazıyorum’ sözüne benzer ifadeleri bir başka irtidat etmiş vahiy kâtibinin kelamında rastlamaktayız. Örneğin Buhârî’nin (ö. 256/870) *Sahih*’inde böylesi sözlere işarette bulunan şu rivayet oldukça dikkat çekicidir. Enes b. Mâlik’in (ö. 93/712) naklettiğine göre Neccâroğullarından Hristiyan bir adam Müslüman olmuştu. Bakara ve Al-i İmran sûrelerini okumuştur. Bu şahıs, Hz. Peygamber’e vahiy kâtipliği de yapıyordu. Daha sonra tekrar Hristiyanlığa geri döndü ve “Muhammed bir şey bilmez, yalnız benim kendisine yazdığım şeyleri bilir” demeğe başladı. Aradan çok bir zaman geçmeden bu kimse öldü ve Hristiyanlar onu gömdüler. Fakat sabah olunca gömüldüğü yer onu dışarıya atmıştı. Bunun üzerine Hristiyanlar, “Bu, Muhammed’in ve ashabının işidir. Onların arasından çıkıp kaçtığı için bu din kardeşimizin ölüsünden kefenini soydular ve onu meydana bıraktılar” diye iftira ettiler. Bundan dolayı onu derin bir çukur kazıp içine bıraktılar. Fakat sabah olunca gömüldüğü yer onu yine dışına attı. Hristiyanlar yine aynı sözü söylediler. Bu durum birkaç kez tekrür edince Hristiyanlar bu işin insanlar tarafından yapılmadığını bildiler ve onu açıkta bıraktılar.⁵³

i) Abdullah b. Sa’d ile ilgili bu rivayetlerden İbn Vehb’in haberinde, Kur’an’ın tahrifine değinilmeyip sadece “şeytanın Abdullah b. Sa’d’ın ayağını kaydırdığı” gibi ifadelerle yetinilmesi oldukça dikkat çekicidir. Zira bu ifade, sadece onun irtidat etmesine hamledilebilir. Bu durumda Kur’an’ın tahrifiyle ilgili iftiraların daha sonra gerçekleşen siyasi ihtilaflar sonucu uydurulmuş olması muhtemeldir. Nitekim Mustafa el-A’zamî’nin (ö. 1438/2017) de belirttiği gibi bu türlü rivayetlerin ortaya çıkmasındaki sebeplerin başında Hz. Osman’a beslenen düşmanlık gelmektedir. Zira halifeyi sevmeyenler, halifeyi valisinin geçmişi üzerinden eleştirebilme adına böylesi iddiaları ortaya atmış olabilirler.⁵⁴

j) Abdullah’ın kuşkuya düşmesinin sebebi olarak, Hz. Peygamber’in yazmayı bilmeyen bir ümmî olması nedeniyle ona bakıp susması ve yazdığını da değiştirmemesi gösterilmektedir. Mukâtil b. Süleyman’ın yaptığı bu yorum doğru değildir. Çünkü Hz. Peygamber, risaletin tebliği ile ilgili bu tür meselelerde masumdur. Kur’an-ı Kerim, bizzat Yüce Allah tarafından tahriften korunmuş bir kitaptır.⁵⁵ Bu Kur’an, Allah’tan başkası tarafından uydurulmuş bir şey değildir.⁵⁶ Gerçekten çok değerli olan bu kitaba asılsız bir şey ne önünden ne arkasından yaklaşabilir.⁵⁷ Öte yandan Kur’an Yüce Allah

⁵² İbn Adiyy, *el-Kâmil*, II, 100.

⁵³ Buhârî, “Menâkıb”, 25; Müslim, “Sıfatu’l-Münafikîn”, 14.

⁵⁴ A’zamî, *Küttâbu’n-Nebî*, s. 88-89.

⁵⁵ Hicr, 15/9.

⁵⁶ Yûnus, 10/37.

⁵⁷ Fussilet, 41/41-42.

tarafından Hz. Peygamber'e okutuluyor ve O (sav) da bu ayetleri asla unutmuyordu.⁵⁸ Ayetlerin yazım süreci açısından Hz. Peygamber'in ne yazıldığını kontrol ettiğini de bilmekteyiz. Ayrıca Hz. Peygamber'den ayrı olarak sahabe de nazil olan ayetleri hemen ezberliyordu. Bütün bu hususlar dikkate alındığında ayetlerin yazım sürecinde yapılabilecek herhangi bir değişikliği gerek Hz. Peygamber'in gerekse sahabenin farkına varmaması pek mümkün gözükmemektedir. En nihayetinde böylesi bir tahrifatı Yüce Allah, elçisine muhakkak haber verirdi.

Bunlara ilaveten Hz. Peygamber, "O'nu kendi tarafımdan değiştirmek, benim için imkânsızdır"⁵⁹ ayetine rağmen yapılan tahrifatı hoş gördüğü de düşünülemez. Hz. Peygamber'in bile gücü yetmediği bir konuda başkası nasıl güç yetirebilir. Dolayısıyla bu rivayetteki "suskunluk" hali, yapılan tahrifatın onaylanması veyahut farkına varılamamasına değil ayetin o şekilde nazil olduğuna hamledilmelidir.

k) Vahyin geri kalan kısmını tahmin etmek sadece İbn Ebî Serh'e mahsus bir kabiliyet midir? Bu soruya rivayetleri bir bütün olarak değerlendirdiğimizde "evet" diye cevap vermek pek mümkün gözükmemektedir. Zira diğer vahiy kâtiplerinden Hz. Ömer ve Muâz b. Cebel ile ilgili rivayetlerde de onların vahyin geri kalan kısımlarını tahmin ettikleri anlaşılmaktadır. Öyleyse İbn Ebî Serh'in böyle bir durumu kendisine has bir kabiliyet olarak algılayıp irtidat etmesine gerekçe kıldığını pek düşünemeyiz. Ayrıca Hz. Ömer ve Muâz b. Cebel'in her biri bu tahminlerinden dolayı ayet yazabileceklerini kendilerine telkin etmeye de çalışmamışlardır.

l) Bu rivayetlerin ortaya koyduğu sakıncalardan birisi de onların Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından uydurulduğuna kapı aralayacak bir tarzda yorumlanabilmesidir. Şöyle ki İbn Ebî Serh'in vahyi tahrif etmesi karşısında Hz. Peygamber'in sükût etmesi veyahut bu değişikliği onaylaması, bir bakıma ayetlerin Allah (c.c.) tarafından indirildiğini değil de Hz. Peygamber tarafından uydurulduğuna işaret etmektedir. Çünkü eğer Kur'an ayetleri Yüce Allah tarafından nazil olunsaydı, Hz. Peygamber bunlarda herhangi bir değişikliği ne onaylayabilir ne de böyle bir tahrif karşısında susabilirdi.

m) Hz. Peygamber'in İbn Ebî Serh'e ayetleri dilediği şekilde yazabileceğine dair izin vermesi, bazı suallerin cevaplandırılmasını da gerekli kılmaktadır. Eğer ona bu ruhsat verildi ise farklı yazım konusunda sınır nasıl belirlenmiştir? Bu ruhsat sadece Nisa süresiyle mi sınırlıdır? Farklı yazılan bu lafızların hangisi Kur'an metninin aslıdır. Bazı rivayetlerde aynı manaya gelen iki kelimedenden birinin diğeri yerine kullanılmış olmasına müsaade etmeyen⁶⁰ Hz. Peygamber, kendisine indirilen vahyin, değiştirilmesine nasıl izin verebilir? Hz. Peygamber'in ayetlerin değiştirilmesine müsamaha gösterdiğini dikkate aldığımızda, sahabînin İbn Ebî Serh'in boynunu vuracak kadar tepki göstermesini nasıl izah edeceğiz?

n) İbn Ebî Serh'in yaptığı tahrifattan Hz. Peygamber'in haberi olmadığını düşündüğümüzde ise ayetleri yazan ve ezberleyen sahabilerin

⁵⁸ A'lâ, 87/6.

⁵⁹ Yûnus, 10/15.

⁶⁰ Buhârî, "Deavat", 5.

ona ihbar etmeleri mümkündür. Ayrıca bu tahrifat her yılın ramazan ayında Cebraile ile yapılan arz ve mukabelede de farkına varılabildi.⁶¹ Sahabenin Kur'an'ı cem'i esnasında da ezberledikleri ayetlerle yazılı ayetler arasında herhangi bir tahrife rastladıkları veyahut bu hususta tartışma yaşadıkları nakledilmemiştir. Hatta Kur'an'ı mushaf haline getiren Zeyd b. Sâbit'ten Kur'an'ın yazılı belgelerinde böyle bir tahrifatın olduğuna dair herhangi bir haber rivayet edilmemiştir.

o) Müfessirler, Abdullah b. Sa'd ile ilgili zayıf birçok haber nakletmişlerdir. Bunlardan bazılarına göre o, Tebük gazvesi dönüşünde akabe mevkiinde Hz. Peygamber'i öldürmeye azmeden 15 kişinin arasında yer almaktadır.⁶² Bir kısım rivayette ise Hz. Osman'ı Allah ve davet yolunda çok infakta bulunduğu ötürü, sahip olduğu bütün malının yok olması ile korkuttuğu ve ona, yükü ile beraber devesini vermesi halinde günahlarını yükleneyeceğini söylediği zikredilmiştir.⁶³ Bazen de Uhud savaşı sonrasında Hz. Peygamber'e tuzak kuranlar vesilesiyle adının geçtiği⁶⁴ görülmektedir. Öyle anlaşıyor ki İbn Ebî Serh, Uhud savaşından Tebük gazvesine kadar olan dönemde münafık bir zattı. Ancak bunun doğru olması pek mümkün görülmemektedir. Zira o, Medine'de irtidat edip Müşriklere katıldı. Mekke fethi günü ise tekrar Müslüman olmuştur.⁶⁵

p) Abdullah b. Sa'd'ın "سمیع علم/Semî'un Alîmun" kelimelerini "علم حکیم/Alîmun Hakîmun" şeklinde yazmasının Hz. Peygamber tarafından 'Evet! Hepsi de doğrudur' şeklinde denilerek onaylanmasını dikkate aldığımızda, meselenin Kur'an'ın yedi harf üzere nazil olduğu konusuyla bir alakası olup olmadığı akla gelebilir. Nitekim Hz. Peygamber'e kâtiplik yapan Übey b. Ka'b (ö. 33/654), O'nun (sav) Kur'an'ın yedi harf üzere okunmasına müsaade ettiğini şöyle nakletmiştir: "...Bu yedi harften her biri, mutlaka şifa vericidir, yeterlidir. Azap ayetini rahmet, rahmet ayetini azap ayetiyle karıştırmadığın müddetçe "سمیع علم/Semî'un Alîmun" yerine "عزیز حکیم/Azizun Hakîmun" desen de birdir."⁶⁶ Ancak bu konu, Kur'an'ın yazılmasıyla alakalı olmayıp onun dinlenerek öğrenilmesi ve ezberden okunmasıyla ilgilidir. Hz. Peygamber, Kur'an'ın kendisine nazil olduğu biçimde yazılmasına oldukça önem vermiştir. Bu bakımdan ilk dönemlerden günümüze kadar ulaşan ve ayetleri farklı olan bir Kur'an metninden de söz edilememiştir.

1.3. Senedli Bir şekilde Nakledilen Sözlerin İsnad ve Metinleri

İbn Ebî Serh'in vahyi tahrif ettiğini anlatan rivayetlerin bazı kaynaklarda sened zikredilerek nakledildiği görülmektedir. Ancak bu haberlerin bazılarında tahrifatı yapan kişinin adı açıkça belirtilirken bazılarında ise olayın failine hiçbir şekilde atıfta bulunulmamıştır. Bu bölümde nakledilecek haberlerin ilk önce sened ve metinleri zikredilecek, sonra da kısaca isnad

⁶¹ Buhârî, "Savm", 7; Müslim, "Fedâil", 50.

⁶² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, II, 183.

⁶³ Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, s. 416.

⁶⁴ Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, s. 364; krş. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, III, 468-471.

⁶⁵ Spendari, "İşkâliyyetu Tahrîfi Abdillâh b. Sa'd b. Ebî Serh", s. 92.

⁶⁶ Ebû Davud, "Vitr", 22; İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 124. Bu konuda zikredilen diğer hadisler ve değerlendirilmeleri için bkz. Çalışkan, "Kur'an'ın Nuzûlü ve Yedi Harf (el-Ahrufu's-Seb'a) Meselesi", ss. 215-242.

değerlendirmesi yapılacaktır. Bunların ardından bütün rivayetlerin metinleri genel olarak ele alınacaktır.

a) İbn Cerir et-Taberî'nin (ö. 310/923) Yunus b. Abdu'l-A'lâ (ö. 264/877) > İbn Vehb > Yunus (ö. 159/776) > İbn Şihâb (ö. 124/742) > Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713) senediyle naklettiği haberde Saîd b. el-Müseyyeb şöyle demiştir: Yüce Allah'ın "Şüphesiz biz, kâfirlerin 'Bu Kur'an'ı Muhammed'e bir adam öğretiyor" dediklerini çok iyi biliriz"⁶⁷ ayetinde zikrettiği 'bir adamın' fitneye düşmesine sebep şuydu. O kişi, Hz. Peygamber'e gelen vahyi yazıyordu. Hz. Peygamber, ona sonlarında "سميع علم/Semî'un Alîmun" veya "عزيز حكيم/Azîzun Hakîmun" gibi ifadeler bulunan ayetleri yazdırıyordu. Bir taraftan da vahyin indiği an olması hasebiyle Hz. Peygamber çok meşguldü. Bundan dolayı ayeti yazan kişi, ayetin sonu "عزيز حكيم/Azîzun Hakîmun" muydu yoksa "سميع علم/Semî'un Alîmun" yahut "عزيز علم/Azîzun Alîmun" muydu? diye sorunca, Hz. Peygamber de ona "tamam, senin yazdığın gibi" diyordu. İşte bu durum bu kişiyi fitneye düşürdü ve o, kendi kendine "Muhammed, bu işi bana bıraktı. Ben dilediğimi yazıyorum" diyordu.⁶⁸ Bu senedin ravileri hakkında yapılan değerlendirmeler kısaca şöyledir:

Yunus b. Abdu'l-A'lâ: İslam'ın direği mesabesinde bir âlim olup İmam Şafîi'nin (ö. 204/819) talebesidir. Hocası bir gün mescitte iken onun hakkında "Mescidin şu kapısından Abdu'l-A'lâ'dan daha akıllı birisi girmedi" demiştir. Şafîi fıkıh ve kırâat âlimlerinin büyüklerinden olup güvenilir bir ravidir. Ebû Hatim (ö. 277/890) de onu tevsik etmiş ve değerini yükseltmiştir.⁶⁹

Abdullah b. Vehb: Hadis ilminde hafız unvanına sahip olup sika/güvenilir bir âlimdir. Ancak bazıları onun zayıf kişilerden hadis rivayet ettiğini söylemişlerdir. Çok bilgili olduğu ifade edilen İbn Vehb hakkında Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878), "Rivayet ettiği 30.000 hadisi inceledim. Bunların arasında uydurma hadis bulunmadığı gibi münker bir hadise de rastlamadım" demiştir. Zehebî (ö. 748/1348) de onun müctehid olduğunu ve hadis ilminde hüccet ve hafız unvanlarına sahip olduğunu belirtmiştir.⁷⁰

Yunus b. Yezîd el-Eylî: Genel anlamda sika olmakla birlikte Zührî'den (ö. 124/742) rivayetinde az vehm, başkalarından rivayetinde ise hata bulunmaktadır. Hafızasının zayıflığı sebebiyle cerh edilmiştir. Hatta Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Yunus'un hadislerinin münker olduğunu söylemiştir. Ebû Zür'a er-Râzî ise "la be'se bihi/zararı yok" diyerek onu ta'dil etmiştir.⁷¹

İbn Şihâb ez-Zührî: Hadis ilminde, hafız derecesindedir. Güvenilir bir râvi olmasının yanı sıra çok hadis rivayet etmesiyle de meşhurdur.⁷²

Saîd b. el-Müseyyeb: Medine'de yetişen fukahâ-i seb'a'nın en önde gelenidir.

⁶⁷ Nahl, 16/103.

⁶⁸ Taberî, *Camîu'l-Beyân*, I, 54.

⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, IX, 243; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, X, 53-54.

⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, V, 189-190; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII, 13-18.

⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, IX, 247-249; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 450-451.

⁷² İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 445-451.

Sika, sebt ve hüccet gibi ifadelerle ta'dil edilmiştir.⁷³

Bu bilgiler ışığında; İbnü'l-Müseyyeb'e kadar ulaşan bu senedin zayıf olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü ravilerden Yunus b. Yezîd, hafıza yönünden cerhedilmiş ve bu haberin sahabi ravisi de zikredilmemiştir. Dolayısıyla bu rivayetin isnadını mürsel olarak nitelendirmek mümkündür.

b) İbn Cerir et-Taberî'nin Muhammed b. el-Hüseyn (ö. 277/890) > Ahmed b. el-Mufaddal (ö. 215/830) > Esbât (ö. 170/786) > Süddî isnadıyla rivayet ettiği haberde Süddî şöyle demiştir: En'âm süresinin 93. ayetinde yer alan "Allah'a yalanla iftira eden veya kendisine hiçbir şey vahyolunmamışken 'Bana da vahyolundu' diyenden ve 'Ben de Allah'ın indirdiği şeylerin benzerini indireceğim' söyleyenden daha zalim kim vardır?" gibi ifadeler Abdullah b. Sa'd hakkında inmiştir. O, Müslüman oldu ve Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapıyordu. Hz. Peygamber ona "سميعا عليما/Semî'an Alîmen" yazdırdığında o, "عليما حكيمًا/Alîmen Hakîmen" yazardı. Hz. Peygamber, "عليما حكيمًا/Alîmen Hakîmen" dediğinde ise "سميعا عليما/Semî'an Alîmen" diye yazardı. Şüpheye düştü ve kâfir oldu. Abdullah dedi ki: 'Eğer Muhammed'e vahyolunuyorsa bana da vahyolundu; eğer ona bunları Allah indirmişse ben de Allah'ın indirdiği gibi indiririm!' Ayrıca 'Muhammed "سميعا عليما/Semî'an Alîmen" söylediğinde, ben de "عليما حكيمًا/Alîmen Hakîmen" derdim' deyip irtidad etti ve müşriklere iltihak etti. Orada İbnü'l-Hadramî veya Abdüddâr oğullarına Ammâr (ö. 37/657) ve Cübeyr'in (ö. ?) yerini bildirdi.⁷⁴ Müşrikler de onları yakaladı ve inkâr edinceye kadar onlara işkence ettiler. O gün Ammâr'ın kulağı kesildi..."⁷⁵

İbn Cerir et-Taberî'nin bu senedindeki raviler hakkında yapılan değerlendirmeler ise şöyledir:

Muhammed b. el-Hüseyn: Sika ve sadûk olmakla vasıflandırılmıştır.⁷⁶

Ahmed b. el-Mufaddal: Şia'nın önde gelenlerinden olup sadûk olmakla ta'dil edilmiştir. Bununla birlikte Ezdî (ö. 374/985) tarafından "hadisleri münkerdir" ifadesiyle tenkit edilmiştir.⁷⁷

Esbât b. Nasr el-Hemedânî: Sadûk olmakla vasıflandırılmıştır. Ancak çok hata yapmak, zayıf olmak ve hadisi sağlam olmamakla da nitelendirilmiştir.⁷⁸

İsmail b. Abdîrrahman b. Ebî Kerîme el-A'ver es-Süddî: Kufeli olup sadûk lafzıyla ta'dil edilmiştir. Bununla birlikte bazen hata yaptığı da ifade edilmiştir. Şia'ya meyletmekle itham edilmiştir. İbn Cerir et-Taberî de onun hadisinin delil alınamayacağını söylemiştir.⁷⁹

Bu değerlendirmelere göre; bu rivayetin de isnad açısından zayıf olduğu

⁷³ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 84-88.

⁷⁴ İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) ise bu kısmı şöyle nakletmektedir: " Müşriklere katıldı. Onlara Ammâr ve Cebr Abd İbnî'l-Hadramî veya İbn Abdî'd-Dâr'ın yerini ihbar etti. O ikisini yakaladılar..." bks. İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, I, 562.

⁷⁵ Taberî, *Camîu'l-Beyân*, XI, 534.

⁷⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdad*, III, 9.

⁷⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 81.

⁷⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 211-212.

⁷⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 313-314.

söylenebilir. Çünkü bu haberin de hem bazı ravileri zayıf olmakla nitelendirilmiş hem de sened Süddî'den sonra kopuktur. Çünkü O, İbn Ebî Serh'e ulaşmamıştır. Ayrıca Süddî, bu haberi ashabın herhangi birinden işittiğine dair bir söz de söylememiştir. Bu açıdan irsal yapılan bu haberin zayıf olduğu aşikârdır. Öte taraftan Hz. Osman'ın sütkardeşi ile ilgili bir haberin ravilerinden bazılarının Şiilikle itham edilen raviler tarafından nakledilmesi de oldukça manidardır.

c) **İbn Cerir et-Taberî'nin el-Kasım b. el-Hasan (ö. 272/888) > Hüseyin b. Davud (ö. 216/831) (ö. 215/830) > Haccâc b. Muhammed (ö. 206/821) > İbn Cüreyc (ö. 150/767) > İkrime (ö. 105/723)** isnadıyla rivayet ettiği haberde İkrime şöyle demiştir: En'âm süresinin 93. ayetinin "Allah'a yalan uyduran veya kendisine hiçbir şey vahyolunmadığı halde 'bana vahyolundu' diyen..." bölümü Müseylimetü'l-Kezzâb (ö. 12/633) hakkında nazil olmuştur. Ayetin 'Ben de Allah'ın indirdiği şeylerin benzerini indireceğim' kısmı ise Abdullah b. Sa'd hakkında nazil olmuştur. Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapıyordu. Hz. Peygamber, "عزیز حکیم/Azizun Hakîmun" şeklinde yazdırınca o bu ifadeleri "غفور رحيم/Gâfûrun Rahîmun" diye yazıyordu. Ayeti değiştiriyordu. Sonra Hz. Peygamber'e okuyor, o da "Evet, hepsi de doğrudur" diyor. Abdullah b. Sa'd irtidad edip Müşriklere katılınca onlara şöyle dedi: "O'na عزیز حکیم/Azizun Hakîmun diye vahyolunuyor, ben de onu değiştiriyordum. Sonra yazdığımı okuyordum O da: 'Evet ikisi eşittir, aralarında fark yoktur' diyordu. Sonra Mekke'nin fethinden önce Müslüman oldu.⁸⁰ Senedin râvileri tek tek incelendiğinde, hadis tenkitçilerinin şu ifadelerine rastlamaktayız:

Ebû Muhammed el-Kasım b. el-Hasan b. Yezid el-Hemedânî: Sika bir ravidir.⁸¹

Ebû Ali Hüseyin b. Davud el-Massîsî: Ebû Hatim onu sadûk mertebesiyle ta'dil etmiştir. Ancak Nesâî (ö. 303/915) onun hakkında sika değil manasına gelen "leyse bi-sika" ifadesiyle cerh hükmünü vermiştir.⁸² Böyle bir ravinin hadisleri ne yazılır ne itibar için göz önünde tutulur ne de istişhada elverişlidir.⁸³

Haccâc b. Muhammed el-Massîsî el-A'ver: Künyesi Ebû Muhammed olup Bağdad ehliendendir. Sika olup, İbn Cüreyc ve diğerlerinden çok sayıda hadis rivayet etmiştir. Ancak ömrünün sonuna doğru hadisleri birbirine karıştırmaya başlamıştır.⁸⁴

Abdûlmelik b. Abdülazîz b. Cüreyc: Künyesi Ebu'l-Velîd'dir. Sika ve hadisi çok olan biriydi.⁸⁵ İmam Mâlik (ö. 179/795) onun gece odun toplayan kişi gibi sıhhatine dikkat etmeden birçok hadis topladığını ifade etmiştir. Ayrıca tedlis

⁸⁰ Taberî, *Camîu'l-Beyân*, XI, 533.

⁸¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdad*, XIV, 431.

⁸² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, IX, 37.

⁸³ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 202.

⁸⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VII, 339-340.

⁸⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VI, 37-38.

ve irsal yaptığı, tedlisinden muhakkak kaçınılması gerektiği söylenmiştir.⁸⁶

Ebû Abdullah İkrime b. Abdullah el-Medenî: Tefsir ilminde ileri gelenlerden olup hadis âlimlerine göre sika bir ravidir. Ancak onun bazı görüşlerini benimsemeyen İmam Mâlik (ö. 179/795), onu sika kabul etmemiş ve ondan hadis rivayet edilmemesini istemiştir. Ahmed b. Hanbel ise hadislerinin delil olarak kullanılabileceğini belirtmiştir. Bazı âlimler ise onun yalancı olduğunu söylemişlerdir.⁸⁷

Görüldüğü gibi gerek İbn Cüreyç'in, İkrime'den hadis işitmemiş olması⁸⁸ gerekse İkrime'nin bu bilgiyi kimden aldığına dair bir malumatın bulunamayışı bu rivayeti de zayıf kılmaktadır. Raviler hakkında yapılan tedlis ve irsal ithamları da bu yargımızı teyit etmektedir.

d) İbn Cerir et-Taberî'nin Bişr (ö. 245/859) > Yezîd (ö. 182/798) > Saîd (ö. 156/773) > Katâde (ö. 117/735) isnadıyla rivayet ettiği haberde Katâde şöyle demiştir: "Eğer sana ihanet etmek isterlerse..."⁸⁹ ayetine gelince, bize zikredildi ki bir adam Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapıyordu. Sonra bilerek münafık oldu ve Mekke'de Müşriklere katıldı. Sonra dedi ki: "Muhammed benim söylediğimin dışında bir şey yazmadı!" Ensar'dan bir adam bunu işittiğinde; "Yüce Allah mümkün kılarsa onun boynunu kılıçla vuracağıma yemin ederim" dedi.⁹⁰

Bu isnadın ravileri hakkında da cerh ve ta'dil âlimleri şunları söylemişlerdir:

Bişr b. Mu'âz el-'Akadî el-Basrî ed-Darîr: Ondan Tirmizî (ö. 279/892), İbn Mâce (ö. 273/887) ve Nesâî gibi Kütüb-i Sitte müellifleri rivayette bulunmuştur. Ebû Hatim onu "hadisi iyice" manasına gelen sâlihu'l-hadis lafzıyla ta'dil etmiştir.⁹¹ Hakkında böylesi nitelendirme yapılan ravinin İbn Ebî Hatim'e (ö. 327/939) göre hadisleri sadece itibar için yazılabilir.

Ebû Muâviye Yezîd b. Zürey' b. Yezîd el-Ayşî el-Basrî: Basra'nın önde gelen hadis hafızlarından olup cerh ve ta'dil konusunda görüşlerine itibar edilen bir münekkittir. Hadis rivayetinde de sika/güvenilir olduğu hususunda ittifak edilmiştir.⁹²

Ebû'n-Nadr Saîd b. Ebî Arûbe Mihrân el-Adevî: Hafızasının zayıflamasından önceki döneme ait olan rivayetlerinde güvenilir kabul edilmiştir. Ancak tedlis yapması sebebiyle eleştirilmiştir. Bununla birlikte Katâde'nin en sağlam talebelerindendir.⁹³

Ebû'l-Hattâb Katâde b. Dâime b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî: Çok hadis rivayet etmesiyle tanınmıştır. Hadis münekkitlerine göre sika/güvenilir bir

⁸⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 402-406.

⁸⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 263-272.

⁸⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Kâfi'sh-Şâfi*, s. 17.

⁸⁹ Enfâl, 8/71.

⁹⁰ Taberî, *Camîu'l-Beyân*, XIV, 76; Krş. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, V, 1738.

⁹¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 458.

⁹² İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, IX, 263-264; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 325-327.

⁹³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VI, 468-471; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 63-66.

ravidir. Kütüb-i Sitte müelliflerinin hepsi ondan hadis rivayet etmişlerdir.⁹⁴

Bu bilgiler sayesinde söyleyebiliriz ki bu rivayetin de isnadında inkıta' vardır. Çünkü bu rivayeti, Katâde'nin bizzat kendisi bir temriz sigası olan "bize zikredildi" eda sigasıyla nakletmiştir.

e) **Ebü'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983) ve Vâhidî'nin (ö. 468/1076) Kelbî (ö. 146/763) > Ebû Salih (ö. 50/670'ten sonra) > İbn Abbas** isnadıyla rivayet ettiği haberde İbn Abbas şöyle demiştir: "Abdullah b. Sa'd, Hz. Peygamber'e kâtiplik yaparken Mü'minûn süresinin 12-14. ayetlerini yazıyordu. Ne zaman ki "...Sonra onu başka bir yaratışla insan haline getirdik..."⁹⁵ buyruğuna gelince, Abdullah bu ifadedden taaccüp ederek, "yaratıcıların en güzeli olan Allah, ne yücedir!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "işte ayet bu şekilde, (senin söylediğin gibi) nazil oldu..." diye söyleyince, Abdullah, şüpheye düştü ve dedi ki: "Eğer Muhammed kendisine vahyolunduğu hususunda doğru söylüyorsa, bu demektir ki ona vahyolunduğu gibi bana da vahiy geliyor. Eğer yalan söylüyorsa, ben sadece o'nun söylediği gibi söyledim."⁹⁶

Bu haberin ravileri hakkında şunlar söylenmiştir:

Ebü'n-Nadr Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî: Şîî olan Kelbî hakkında yapılan değerlendirmeler genellikle olumsuzdur. Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-814) ondan hadis almazken Nesâî onun sika olmadığını hatta onun rivayetlerinin yazılamayacağını belirtmiştir. Ebû Hatim ise onun hadislerinin terkedilmesi konusunda âlimlerin ittifak ettiklerini ifade etmiştir. Ayrıca onun hakkında hadislerinin zayıf olduğu manasına gelen, adalet vasfını kaybetmiş ve hadisleri terkedilen bir ravi için kullanılan zâhibu'l-hadîs demiştir. Onun tefsir adlı eserinin de yalanlarla dolu olduğu söylenmiştir. Üstelik Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) nakline göre Kelbî şöyle demiştir: "Ebû Sâlih yoluyla İbn Abbas'tan söylediğim her şey bir yalan olup, bunu benden sakın rivayet etmeyin."⁹⁷

Ebû Salih (Bâzâm/Bâzân) Eş'ari: Ebû Tâlib'in kızı Ummu Hânî'nin (ö. 50/670'ten sonra) mevlasıdır. Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Kelbî'nin ondan yaptığı rivayetler hakkında "Leyse Bi-Şey/bir şeye değmez", ancak onun dışındakilerin yaptığı rivayetler hakkında ise "leyse bihî be's/zararı yok" demiştir. Ebû Hatim ise onun hadislerinin yazılabileceğini ama onunla ihticac edilemeyeceğini belirtmiştir. Ezdî de onu yalancı olmakla nitelendirmiştir. Ayrıca Kelbî, Ebû Salih'in kendisine "Sana her söylediğim yalandır" dediğini nakleder. Yine hadis âlimlerine göre Ebû Sâlih, İbn Abbas'ı ne görmüş ne de ondan hadis işitmiştir.⁹⁸ Öte yandan Zehebî'nin de dediği gibi Kelbî, Ebû Sâlih'ten birkaç harften başka bir şey işitmemiştir.⁹⁹

⁹⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VIII, 351-357.

⁹⁵ Mü'minûn, 23/14.

⁹⁶ Semerkandî, *Bahru'l-Ullûm*, II, 410; Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, s. 222-223.

⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 270-271; İbn Hibbân, *el-Mecruhîn*, II, 253-256; İbn Adiyy, *el-Kâmil*, VII, 274-282; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 178-181.

⁹⁸ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 431-432; İbn Hibbân, *el-Mecruhîn*, I, 185; İbn Adiyy, *el-Kâmil*, II, 255-258; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 416-417.

⁹⁹ Zehebî, *Mîzânul-İ'tidâl*, III, 559.

İsnad açısından değerlendirildiğinde zikredilen ravilerin sağlam olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle söz konusu rivayeti, şiddetli derecede zayıf hatta uydurma olarak nitelendirebiliriz. Ayrıca Ebû Salih'in İbn Abbas'tan tefsir dinlediği sabit değildir. Hatta onu görmüş olması bile vaki değildir. Kelbî'nin Ebû Salih yoluyla İbn Abbas'tan naklettiği her şeyin yalan olduğunu ve Ebû Salih'in de Kelbî'ye 'sana söylediğim her şey yalandır' demeleri oldukça manidardır.

Bu ifadelerden anlaşılan adı geçen ravilerin hadislerinin delil olarak kullanılması oldukça mahzurludur. Öte yandan Kelbî'nin tarîki, İbn Abbas'a varan isnadların en zayıfı olarak nitelendirilmektedir. Dahası bu senedle gelen tefsir rivayetlerinin gerçek dışı şeyleri yansıttığı da ifade edilmiştir.¹⁰⁰ Ayrıca İbn Adiyy (ö. 365/976), onun özellikle Ebû Salih - İbn Abbas tarikiyle naklettiği hadis rivayetleri içinde münker şeylerin bulunduğunu söylemiştir.¹⁰¹ Kelbî'nin Şii olmasını dikkate aldığımızda, onun Hz. Osman yanlısı İbn Ebî Serh hakkında naklettiği bu rivayetine ihtiyatla yaklaşmamız gerektiğini söyleyebiliriz.

f) **Hâkim en-Nisâbûrî'nin** (ö. 405/1014) **Ebu'l-Abbas Muhammed b. Ya'kûb** (ö. 346/957) > **Ahmed b. Abdilcebbâr** (ö. 270/884) > **Yunus b. Bükeyr** (ö. 199/814) > **İbn İshak** (ö. 151/768) > **Şurahbîl b. Sa'd** (ö. 123/740) isnadıyla rivayet ettiği haberde Şurahbîl b. Sa'd'ın bildirdiğine göre; "Allah'a karşı yalan uydurandan veya kendisine bir şey vahyedilmemişken 'Bana vahyolundu, Allah'ın indirdiği gibi ben de indireceğim' diyenden daha zalim kim olabilir?" ayeti Abdullah b. Ebî Seh hakkında nazil olmuştur. Hz. Peygamber Mekke'ye girdiği zaman İbn Ebî Serh, sütkardeşi olan Hz. Osman'a sığınıp onun yanında saklanmıştı.¹⁰²

Müstedrek adlı eseriyle tanınan hadis hafızı Hâkim en-Nisâbûrî'nin (ö. 405/1014) naklettiği bu haberin ravileri hakkında da şu değerlendirmeler yapılmıştır:

Ahmed b. Abdilcebbâr el-Utâridî el-Kûfî: Hadis münekkitleri tarafından yalancı olmakla itham edilmiştir. İbn Adiyy onun hakkında, "Ehl-i Irak onun zayıflığı konusunda icma etmiştir. Ancak münker rivayetini bilmiyorum. Ne var ki rivayet ettiği kişilerin çoğundan semâ'ı olmadığı için tedlis yapmakla itham edilmiştir" demiştir. Ayrıca onun hakkında farklı tenkit ifadeleri de kullanılmıştır.¹⁰³

Yunus b. Bükeyr b. Vasil: Hadis münekkitlerinden bazıları onu "saduk" vasfıyla nitelendirmiştir. Bazıları ise onu zındık ve yalancı olmakla itham etmişlerdir. Hadisleri zayıf olarak kabul edilmiş olan Yunus b. Bükeyr, İbn Hibban (ö. 354/965) tarafından "sika" olarak gösterilmiştir. Buhârî ise hadislerinin münker olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴

Muhammed b. İshak b. Yesar el-Muttalibi el-Kureşî el-Medeni: Hadis

¹⁰⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 239.

¹⁰¹ İbn Adiyy, *el-Kâmil*, VII, 274-282.

¹⁰² Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, III, 48; krş. Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, s. 221.

¹⁰³ İbn Adiyy, *el-Kâmil*, I, 313-314; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 51-52.

¹⁰⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII, 27-28.

konusunda Emirü'l Mü'üminîn vasfıyla nitelendirilen İbn İshak, sika/güvenilir bir ravi olarak kabul edilmiştir. Ancak Ehl-i Kitaptan ve zayıf kimselerden rivayette bulunmakla ve tedlis yapmakla da itham edilmiştir. Onun hakkında Yahya b. Ma'în (ö. 233/848), "O, hüccet değildir" ve İbn Hanbel de, "Ondan meğazi vb. konulardaki hadisler yazılır. Ancak helal ve haramı bildiren hadisler söz konusu olduğunda ondan daha kuvvetlilerini isteriz" demiştir.¹⁰⁵

Şurahbîl b. Sa'd el-Hatmî el-Medenî: Meğazi alanında eser vermiştir. O, Bedir ve Uhud gazalarına katılanların isimlerini en iyi bilen bir ravidir. Muhammed b. İshak onun hakkında "Biz ondan hiçbir şey rivayet etmiyoruz" demiştir. Ehl-i Kitaptan rivayette bulunmaktan dolayı eleştirilen Şurahbîl, zayıf, Leyse bi-Sika (sika değil) leyyin (hadiste gevşektir) ve müttehem (itham edilmiş) gibi cerh ifadeleriyle nitelendirilmiş bir ravidir. Ayrıca ömrünün sonlarına doğru hadisleri karıştırdığı da ifade edilmiştir.¹⁰⁶ Ancak İbn Hibban onu "es-Sikât" adlı eserinde zikretmiştir.¹⁰⁷

Bu bilgiler ışığında Şurahbîl'in naklettiği bu senedinde de muttasıl olmadığı anlaşılmaktadır. Zira onun bu haberi hangi sahabiden aldığı isnadda zikredilmemiştir. Bazı râviler hakkında ileri sürülen tenkitlerle birlikte bu isnadın ancak zayıf mertebesinde olabileceğini söyleyebiliriz.

g) İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) Yunus b. Bükeyr > İbn İshak (ö. 151/768) > Ebû Ubeyde b. Muhammed b. Ammâr b. Yasir (ö. ?) ve Abdullah b. Ebî Bekir b. Hazm (ö. 135/752-753) isnadıyla rivayet ettiği haberde o ikisi şöyle demiştir: "İbn Ebî Serh, Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapıyordu. İrtidat etti ve Mekkelilere katıldı. Onlara şöyle diyordu: 'Nasıl istersem ben vahiy konusunda öyle tasarrufta bulunuyorum. O (sav), bana bir şey yazmamı emrettiğinde ben ona 'şöyle mi böyle mi yazayım?' derdim. O (sav) da 'evet' derdi. Hz. Peygamber, "عليم حكيم/Alîmun Hakîmun" yazdırırdı ben de "عزيز حكيم/Azîzun Hakîmun" olmaz mı? deyince O (sav), 'ikisi de aynı anlamdadır' derdi.¹⁰⁸

Yunus b. Bükeyr hariç diğer raviler hakkında yapılan değerlendirmeler kısaca şöyledir:

Ebû Ubeyde b. Muhammed b. Ammâr b. Yasir (ö. ?): Ebû Hatim onun isminin bilinmediğini söylemiş ve onu 'hadisleri münkerdir' manasına gelen 'Münkeru'l-Hadîs' lafzıyla cerh etmiştir. Kuşkusuz böylesi bir ravinin hadisleri dinî konularda hüccet sayılmaz.¹⁰⁹ Yahya b. Ma'în ise onu sika/güvenilir kabul etmiştir.¹¹⁰

Abdullah b. Ebî Bekir b. Hazm el-Ensârî: Çok hadis rivayet etmesiyle meşhur olup sika/güvenilir kabul edilen bir ravidir.¹¹¹

¹⁰⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VI, 492-505.

¹⁰⁶ Zehebî, *Mizânul-İ'tidâl*, II, 266-267.

¹⁰⁷ İbn Hibban, *Kitâbü's-Sikât*, IV, 365.

¹⁰⁸ İbn Teymiyye, *es-Sârimu'l-Meslûl*, s. 111.

¹⁰⁹ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 405.

¹¹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XII, 144.

¹¹¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 164-165.

Bu iki ravi ve daha önce zikrettiğimiz Yunus b. Bükeyr hakkında yapılan değerlendirmeleri ve senedin muttasıl olmadığını dikkate aldığımızda bu senedinde de kuvvetli olmadığı anlaşılmaktadır.

h) İbn Teymiyye, İbrâhîm b. Sa'd b. İbrâhîm ez-Zührî'den (ö. 183/799) İbn İshak'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Bize bazı âlimlerimiz nakletti ki İbn Ebî Serh, Kureyşlilere katıldı ve şöyle dedi: Allah'a yemin olsun ki isteseydim Muhammed'in dediği gibi söylerdim. O'nun getirdiğinin bir benzerini getirirdim. O, bir şey söylerdi, ben de onu başka bir şeye çevirirdim. Bunun üzerine bana, 'isabet ettin' derdi. İşte bundan dolayı Allah, onun hakkında En'âm süresinin 93. ayetini indirdi. Bu sebeple Hz. Peygamber de onun öldürülmesini emretti."¹¹²

Bu isnadda yer alan Ebû İshâk İbrâhîm b. Sa'd b. İbrâhîm ez-Zührî'nin sika ve hadislerinin ise "müstakim" olduğu söylenmiştir. Yahyâ b. Maîn, İclî (ö. 261/875) ve Ebû Hatim ise onun hakkında sika, hüccet veya "leyse bihî be's" ifadelerine yer vermiştir.¹¹³ Ancak senedin kopuk oluşu, rivayetin hem sahih olarak nitelendirilmesini hem de delil alınmasını güçleştirmektedir.

i) İbn Teymiyye, İbn İshak'dan İbn Ebî Necih'in (ö. 131/749) şöyle dediğini nakletmiştir: "İbn Ebî Serh Müslüman olmuştu. Bu zat Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapıyordu. Daha sonra irtidat edip müşriklere katıldı ve şöyle dedi: 'Vahiy konusunda nasıl istiyorsam öyle tasarrufta bulunuyordum. O, bana bir şey yazdırırken ben ona 'şöyle mi böyle mi yazayım?' derdim. O da 'evet' derdi. Böylece Hz. Peygamber ona yazdırırken "عزیز حكيم/Azizun Hakîmun" veya "عليم حكيم/Alîmun Hakîmun" diyordu. Oysa İbn Ebî Serh, iki harften birisiyle yazardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber de "Hepsi de doğrudur" derdi."¹¹⁴

Bu haberin ravisi Ebu Yesâr Abdullah b. Ebî Necîh es-Sekafî'nin kadercilik görüşüne mensup olduğu söylense de sika/güvenilir bir ravi olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte tedlis yapmakla da itham edilmiştir.¹¹⁵ Bu eleştiriler bir yana isnadındaki kopukluktan dolayı bu rivayeti ancak zayıf olarak nitelendirebiliriz.

İsnadlı bir şekilde rivayet edilen bu haberlerin metinleri hakkında ise şunları söyleyebiliriz:

i. İbn Cerir et-Taberî'nin naklettiği birinci haberde İbn Ebî Serh'in adı geçmemektedir. Burada kastedilen kişinin Neccâroğullarından Hristiyan bir adamın olması muhtemeldir. Nitekim Bakara ve Al-i İmran sûrelerinde "سميع/Alîmun" veya "عزیز حكيم/Azîzun Hakîmun" şeklinde biten nice ayetler vardır.

ii. İbn Cerir et-Taberî'nin naklettiği ikinci haber ise tarihi gerçekliklere aykırı bazı hususlar içermektedir. Örneğin, bu haberde Ammâr'ın (ö. 37/657) (r.a.) kulağının kesildiği ifade edilmektedir. Oysa maruftur ki onun kulağı

¹¹² İbn Teymiyye, *es-Sârimu'l-Meslûl*, s. 112.

¹¹³ İbn Hibban, *Kitâbü's-Sikât*, VI, 7; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 121-123; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 89.

¹¹⁴ İbn Teymiyye, *es-Sârimu'l-Meslûl*, s. 112.

¹¹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 54-55.

Yemâme savaşında kesilmiştir.¹¹⁶ Öte yandan bu rivayette bazı münker ifadeler de yer almaktadır. Şöyle ki bu rivayette İbn Ebî Serh'in kendisine vahiy geldiğini iddia etmesinin yanı sıra güya Yüce Allah'ın inzal buyurduğu gibi kendisinin de vahiy indirebileceğini söylediği nakledilmiştir. Bu durumda İbn Ebî Serh'in bir beşer tarafından Kur'an'ın bir ayetinin bile benzerinin getirilemeyeceğine dair ayetleri¹¹⁷ hiç duymadığını söylememiz gerekir. Ancak bu pek mümkün görülmemektedir. Yine O, Mekke'de nazil olan Tûr süresindeki "Eğer doğru iseler onun benzeri bir söz getirsinler."¹¹⁸ mealindeki Yüce Allah'ın meydan okumasını da mı hiç duymadı? Bu ilahi ikazlara rağmen onun nasıl olur da kendiliğinden Kur'an benzeri bir kitap yazabileceğini hayal ettiği düşünülebilir.

Bu rivayette dikkati calıp diğer bir husus; sanki Abdullah b. Sa'd'ın Mekke döneminin başlarında irtidat ettiğini ima etmesidir. Oysa diğer rivayetlerden anlaşılan onun Medine döneminde irtidat edip Mekke'ye kaçtığıdır. Üstelik İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939) de zayıf bir ravi olan¹¹⁹ Hâzim b. Atâ'dan (ö. ?) naklettiği bir sözde irtidat olayının Medine'de meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bu rivayete göre İbn Ebî Serh, Hz. Peygamber'in vahiy kâtibidir. Bu kişi irtidat edip Mekke'ye gittiğinde: "Ey İbn Ebî Serh! Kur'an'ı (Hz. Peygamber'i kastederek) İbn Ebî Kebşe'ye nasıl yazıyordun?" diye sordular. O da "istediğim şekilde yazıyordum" cevabını verince Yüce Allah En'âm süresinin 93. ayetini indirdi.¹²⁰ Ancak hem adı geçen süre ve ayetin Mekki oluşu hem de ravisinin zayıf olması bu haberin delil alınmasını zora sokmaktadır.

Bu bilgiler ışığında söz konusu rivayetin yalan söylemekte hızlarını alamayanlar tarafından formüle edildiğini söyleyebiliriz.

- iii. İbn Cerir et-Taberî'nin naklettiği üçüncü haberde zikredilen ayetin bir kısmının İbn Ebî Serh diğer bölümünün ise Medine'de Müslüman olan ve hicretin 10. senesinde sahte peygamberliğini ilan eden Müseylimetü'l-Kezzâb (ö. 12/633)¹²¹ hakkında indiğinin ifade edilmesi oldukça düşündürücüdür. Zira metinde zikredilen ayet daha öncede ifade edildiği üzere mekkidir.
- iv. İbn Cerir et-Taberî'nin naklettiği dördüncü haberde geçen ayet, Bedir gazvesinde Müslümanların ellerine geçen esirler hakkında inmiştir. Nitekim bu ayetin öncesindeki ayetler de bu durumu açıkça teyid etmektedir.¹²²
- v. Burada zikredilen beşinci rivayet ise isnad açısından açıkça uydurma olup müellifler tarafından herhangi bir tenkide tabi tutulmadan rivayet edilmiştir. Bu rivayetin yalan olduğunun bir diğer delili de, Mü'minûn süresinin mekki oluşu ve bahse konu ayetlerin vahyin beşinci yılında nazil olmasıdır. Oysa Abdullah b. Sa'd, Medine döneminde irtidat etmiştir.¹²³

¹¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, V, 14.

¹¹⁷ Bakara, 2/23; Yunus, 10/38, Hud, 11/13-14; İsra, 17/88.

¹¹⁸ Tûr, 52/34.

¹¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, III, 278-279; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XII, 87-88.

¹²⁰ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI, 1935.

¹²¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 89.

¹²² Spendari, "İşkâliyyetu Tahrîfi Abdillâh b. Sa'd b. Ebî Serh", s. 86.

¹²³ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, II, 410.

- vi.** Bütün bu rivayetlerden anlaşılan vahiy kâtipliği yapıp irtidat eden iki şahıs bulunmaktadır. Vahyin yazımı konusunda yaptıkları tahrifler, birbirine benzemektedir. Bunlardan biri, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, diğeri ise Neccârîoğullarından Hristiyan bir adamdır. Birincisi irtidat ettikten sonra tekrar Mekke fethinde Müslüman olmuş, diğeri ise ölmüş ve insanlara ibret olsun diye yeryüzü onun cesedini kabul etmemiştir. Dolayısıyla bu iki şahıs hakkında söylenen sözlerin birbiriyle karıştırılması da muhtemeldir.
- vii.** Rivayetlerden anlaşılan diğeri bir ortak nokta, Hz. Peygamber'in vahyin yazımı konusunda ciddi davranmadığıdır. Güya vahiy kâtiibi neyi arzu etmişse onu yazmıştır. Bu durumda vahyin ilahi koruma altında olduğu gerçeği nasıl savunulabilir? Bu ifadeler, hem Kur'an'a hem de Hz. Peygamber'e atılan iftirallardır. Bu sözlerin gayesi kesinlikle toplum nazarında Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'i itibarsızlaştırmaktır. Dolayısıyla kitleleri bu değerlere karşı harekete geçirmeye matuf bu sözlerin mürted psikolojisi ile söylendiği aşikârdır. Ancak daha sonra bu ifadeler, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in muhalifleri tarafından birer hakikatmış gibi piyasaya sürülmüş ve sonrakiler de hassas davranmadan bunları dilden dile aktarmışlardır.
- viii.** Bütün burada zikredilen isnadların gerek sağlam ravilerden oluşmaması gerekse muttasıl olmamaları nedeniyle zayıf olarak nitelendirilebileceğini söyleyebiliriz. Hatta bazıları münker sayılabilecek metinler içerdiğinden dolayı uydurma olarak nitelendirilmeye daha uygundur.

Sonuç

İslami literatüre kaynaklık teşkil eden ilk üç asır müdevvenatının müellifleri, ister sahih ister zayıf olsun ulaşabildikleri bütün malzemeyi nakletmeye çalıştıkları tarihi bir gerçekliktir. Bu bağlamda hiçbir âlim eserinde yer verdiği bütün rivayetlerin makbul olduğunu iddia etmemiştir. Aksine bütün bu âlimler, rivayetlerinin ilmî kriterlerle değerlendirilmesini istemişlerdir. Hatta bazıları meğazi ve tefsir gibi kaynaklarda yer alan malzemenin zayıf ve münker olduğu hususunda ikazlarda bulunmuşlardır. İsnadı zikredilmeyen haberlere karşı ihtiyatlı olunması gerektiğini söylemişlerdir. Örneğin İbn Teymiyye, bazı klasik tefsir kaynaklarının Kelbî (ö. 146/763)-Ebû Salih (ö. 50/670'ten sonra)-İbn Abbas isnadıyla nakledilen birçok yalanlarla doldurulduğunu ifade etmiştir.¹²⁴

Bu bildiride İslam tarihinin en ilginç kişiliklerinden birisi hakkında başta tefsir kaynaklarımız olmak üzere muhtelif eserlerimizde hem isnadlı hem de isnadsız bir şekilde nakledilen haberler ele alınmıştır. Bu haberlere göre sahâbi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, kişiliğinde gel gitler yaşamış, Müşrikken Müslüman olmuş, vahiy kâtipliği gibi önemli bir görevi üstlenmiş, sonra irtidat etmiş ve daha sonra da tekrar Müslüman olmuştur. Ancak bu gel gitler esnasında siyasi duruşundan olsa gerek onun hakkında bazı asılsız haberler uydurulmuştur. Bu uydurma rivayetler, çok geçmeden dikkatsizce ve tetkik

edilmeden mütesahil bazı âlimler tarafından nakledilmiştir. Hatta hâlâ bu uydurma rivayetler, muasır bazı tefsirlerde yer bulabilmiştir.¹²⁵

Klasik kaynaklarımızda rivayet edilen bu haberlere göre güya İbn Ebî Serh, Hz. Peygamber'e gelen vahyi tamamlamış, istediği şeyleri vahiy diye yazmış ve Hz. Peygamber de onun vahiy konusundaki tasarruflarını onaylamıştır. Bir diğer ifadeyle O, Hz. Peygamber'in yazmasını emrettiği ayetleri değiştirmiştir. Bu bağlamda yaptığı tahrifleri "Ben de Muhammed'in söylediği gibi söyleyebilirim. Muhammed'e gelen şeyin benzeri bana da geliyor!", "Muhammed peygamberse ve kendisine vahyolunuyorsa, ben de peygamberim! Bana da vahyolunuyor!" ve "Allah ona Kur'an indiriyorsa, ben de, Allah'ın indirdiğinin benzerini indirebilirim!" gibi sözleriyle itiraf etmiştir. Kuşkusuz bütün bu sözler, başta Kur'an'a, sonra da Hz. Peygamber'e karşı yapılmış iftiralar. Çünkü bu rivayetler bir taraftan Kur'an'ın korunmuşluğuna hâlel getirmekte diğer taraftan da Hz. Peygamber'in nübüvveti hususunda şüpheler ortaya koymaktadır. Oysa Kur'an'ın açıkça belirttiği üzere ne nüzulü esnasında onda bir değişiklik yapılabilmiş ne de kıyamete kadar ona herhangi bir ilave yapılabilecektir. Bu meyanda Hz. Peygamber, daima vahyi yazdırırken Kur'an'ın indirildiği orijinal biçimi korumuştur. Nitekim o günden bugüne kadar Kur'an metni, hiçbir değişikliğe uğramadan muhafaza edilmiştir. Dolayısıyla Kur'an'ın tahrif edildiğine dair bu asılsız haberler, hem ayetlere ters hem de Kur'an'ın nüzul tarihine aykırıdır. Sahih haberleri toplayan klasik kaynaklarımız da böylesi aslı esaslı olmayan haberlere kapı aralamamıştır.

Kuşkusuz bizlere kadar ulaşan haberlerin sıhhati hem hangi kaynaktan geçtiğinin hem de kimler aracılığıyla bize ulaştığının bilinmesi ile yakından ilgilidir. Bu bağlamda Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in Kur'an'ı tahrif ettiğine dair bize kadar tefsir kaynaklarında sahih bir isnadla gelen herhangi bir rivayete rastlanılmamıştır. Bunun aksine ulaşabildiğimiz rivayetlerin isnad açısından genel özelliği; ya hadisleri delil olarak alınamayacak raviler tarafından nakledilmiş ya da Mürsel olarak rivayet edilmiştir.

Muhtemelen irtidad ettikten sonra Mekke müşriklerinin arasına katılan ve itibar kazanmak amacıyla yazdığı ayetleri kendi isteğiyle tahrif ettiğini iddia eden bir zâtın söyledikleri, Hz. Osman düşmanlığı ile bilinen bazı kimseler tarafından bir hakikatmiş gibi nakledilmiştir. Dolayısıyla gerçekten İbn Ebî Serh'e vahiy gelmiş değildir. Olsa olsa vahyin yazımı esnasında vahyin üslubundan etkilenerek söylediği sözler veyahut ayet sonlarındaki benzerlikten hareketle ifade edilen kelimeler, o esnada Hz. Peygamber'in dilindeki ifadelerle uygunluk arz etmiştir. Bu hadiselerle dayanılarak Kur'an'ın Yüce Allah tarafından indirildiği gerçeğine gölge düşürmeye çalışmak safdilliktir. Zira ona hiçbir bâtlı, ne önünden ne ardından yaklaşabilir. Bırakalım vahye muhatap bir kişiyi, Hz. Peygamber bile ona kendiliğinden bir şey karıştıramaz. Bütün bunları dikkate aldığımızda mürted bir zâtın, münafık ve müşrik kitleler nazarında sırf vahyi

değersizleştirmeyi ve nübüvvet konusunda şüpheler uyandırmayı hedefleyen bu sözlerini zahiri anlamları üzerine anlayamayız.

Klasik kaynaklarımızın bu tür asılsız hikâyeleri nakletmelerindeki gerekçe ne olursa olsun mazur görülemez. Hele hele bu tür haberleri, muasır bazı âlimlerimizin tetkik etmeden ve yalanlamadan eserlerine almaları da bir başka dikkatsizliktir. Çünkü bu rivayetler, açıkça Kur'an'ın ayetlerine bir beşer tarafından müdahale edildiği anlamına gelmektedir. Zira bu tür rivayetler art niyetli kişiler tarafından farklı anlamlara çekilmeye her zaman müsaittir. Bu sebeplerden dolayı böylesi haberlerin, eğer rivayet edilme ihtiyacı duyuluyorsa sadece nakledildikleri kaynakları dikkate alınarak değil, muhtevası titiz bir şekilde tahlil edilip Kur'an'a, sünnete ve dine aykırı muhtemel anlamları yalanlanarak rivayet edilmesi gerekir. Son söz olarak İbn Ebî Serh ile ilgili incelediğimiz bu rivayetlerin uydurma ve zayıf haberler olup batıl ve asılsız hikâyelerden derlenmiş bilgiler olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan bu rivayetlerin klasik hadis kaynaklarından da incelenmesinin gerekliliği çalışmamızın dile getirebileceği bir öneridir.

Kaynakça

Akpınar, Yusuf (2007). Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in Hayatı, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

A'zamî, Muhammed Mustafa (1398/1978). *Küttâbu'n-Nebî*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî.

Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud (1417/1996). *Ensâbü'l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd Ziriklî. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud, Ensâbü'l-Eşrâf (1988). *Fütûhu'l-Büldân*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl.

Bilmen, Ömer Nasuhi (1985). *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meal-i Âlîsi ve Tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yayınevi.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (1992). *el-Câmi'u's-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Canikli, İlyas (2016). *Hız. Muhammed Özelinde Peygamber Aleyhtarlığı*, Ankara: Fecr Yayınları.

Cehşiyârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdûs (1408/1988). *Kitâbü'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb*. thk. Hasan ez-Zeyn. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Hadîs.

Çalışkan, Mehmet (2005). "Kur'an'ın Nuzûlü ve Yedi Harf (el-Ahrufu's-Seb'a) Meselesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/1, 215-242.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed (1406/1986). *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif*. thk. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdülkâdir. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (1992). *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak (1419/1998). *Ma'rifetu's-Sahâbe*. thk. Adil b. Yusuf el-Azazî. Riyad: Dâru'l-Vatan.

Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed (1411/1990). *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. thk. Mustafa Abdulkadir 'Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Halife b. Hayyât, Ebû Âmr b. Ebû Hubeyre el-Leysî el-Ufurî (1414/1993). *Kitâbu't-Tabakât*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Halife b. Hayyât, Ebû Âmr b. Ebû Hubeyre el-Leysî el-Ufurî (1397). *Târih*. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit (1422/2002). *Târihu Bağdad*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf (1412/1992). *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Cîl.

İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtûbî (1404/1984). *el-İkdü'l-Ferîd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Adiyy, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî (1418/1997). *el-Kâmil fî Duaî'î'r-Rical*. thk. Ali Muhammed Muavvîz, Âdil Ahmed Abdilmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasen (1415/1995). *Tarihu Dimeşk*. thk. Muhibiddin Ebî Said Ömer b. Garâme el-Amravî. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tahir (1984). *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye.

İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî (1411/1991). *el-İştikâk*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Lübnan: Dâru'l-Cîl.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman Muhammed b. İdris b. el-Münzir er-Râzî (1372/1952). *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*. Beyrut: Dâru İhyau't-Turasi'l-Arabî.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman Muhammed b. İdris b. el-Münzir er-Râzî (1419). *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*. thk. Esad Muhammed Tayyib. Suudi Arabistan: Mektebetu Nezâru'l-Bâz.

İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali (1379). *Fethu'l-Bârî*. thk. Abdulazîz b. Abdullah b. Bâz, Muhammed Fuad Abdülbaki, Muhibbüddin el-Hatip. Beyrut: Dârü'l-Mârife.

İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali (1415/1994). *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavvîz, Âdil Ahmed Abdilmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali (1439). *el-Kâfi's-Şâfi fî Tahrîci Ehâdisi'l-Keşşâf*. Beyrut: Dâru Âlemi'l-Ma'rife.

İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali (1986). *Takrîbu't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Haleb: Dâru'r-Reşîd.

İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali (1326). *Tehzîbu't-Tehzîb*. Hindistan: Matbaatu Dâireti'l-Maârifî'n-Nizâmiyye.

İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed (1992). *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed Ahmed et-Temîmî el-Büstî (1395/1975). *Kitâbü's-Sikât*. thk. Şerefuddîn Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed Ahmed et-Temîmî el-Büstî (1396). *el-Mecruhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duaîf ve'l-Metrûkîn*. thk. Mahmûd İbrahim Zâyed. Halep: Dâru'l-Va'y.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (1430/2009). *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Beyrut: Dâru İbn Hazm.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (1388/1969). *el-Meârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: Dâru'l-Meârif.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed (1410/1990). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Teymiyye, Takiyüddin Ebi'l-Abbas Ahmed b. Abdilhalim b. Abdisselam en-Nümeyrî (1403/1983). *es-Sârimu'l-Meslûl alâ Şâtimi'r-Resûl*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Suudi Arabistan: el-Hırsu'l-Vatanî.

İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim el-Mısırî el-Kureşî (2003). *el-Câmiu fi Ulûmi'l-Kur'an (bi Rivâyeti Sahnûn b. Saîd)*. thk. Miklos Muranyı. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed (1415/1994). *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavvız, Âdil Ahmed Abdilmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbnü'l-Kelbî, Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed (1407/1986). *Cemheretü'n-Neseb*. thk. Naci Hasan. Beyrut: Mektebetü'n-Nahdeti'l-Arabiyye.

İclî, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh el-Kûfî (1405/1985). *Marifetu's-Sikât*. thk. Abdulalim Abdulaziz Bestevî. Medine: Mektebetü'd-Dâr.

Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağırıcı, İ. Kafi Dönmez ve Sadrettin Gümüş (2003). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (ts.). *en-Nüket ve'l-Uyûn*. thk. es-Seyyid b. Abdülmaksud b. Abdürrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî (1429/2008). *el-Hidâye ilâ Buluği'n-Nihâye fi İlmi Meâni'l-Kur'âni ve Tefsîrihi ve Envai Ulumihî*. Birleşik Arap Emirlikleri: Mecmûatu Buhûsi'l-Kitâbi ve's-Sünne.

Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüzelî (1357/1938). *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*. Kahire: Mektebetü's-Şarki'l-İslamiyye.

Mukâtil b. Süleyman, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (1423). *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. Haccac el-Kuşeyrî (1992). *el-Câmi'u's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (1992). *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Ömer b. Şebbe, Ebû Zeyd en-Numeyrî (1399). *Târîhu'l-Medîne*. thk. Fehîm Muhammed Şeltût. Cidde: yayl. y.

Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn (1420). *Mefâtîhu'l-Gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

Sa'lebî, Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim (1422/2002). *el-Keşf ve'l-Beyan an Tefsiri'l-Kur'ân*. thk. Ebî Muhammed b. Âşûr. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed (1418/1997). *Tefsiru'l-Kur'an*. thk. Yasir b. İbrahim, Ğuneym b. Abbas. Riyad: Dâru'l-Vatan.

Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (1413/1993). *Bahru'l-Ulûm (Tefsîru's-Semerkindî)*. thk. Ali Muhammed Muavviz ve diğerleri. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

Spendari, Abdurrahman Ömer (2015). "İşkâliyyetu Tahrîfi Abdillâh b. Sa'd b. Ebî Serh li'n-Nassi'l-Kur'ânî fî Dav-i Kütübî't-Tefsîr: Dirâse Tahlîliyye Nakdiyye". *Journal of Islam in Asia*, Malezya, XII, 56-104.

Spendari, Abdurrahman Ömer (2015). "Tenâvulu Kütübî't-Terâcîmi Lisîreti Kâtibî'l-Vahyi Abdillâh b. Ebî Serh: Dirâse Tahlîliyye Nakdiyye", *ed-Dirâsâtu'l-İslâmiyye*. Pakistan: International Islamic University / Islamic Research Institute, L, 39-62.

Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman (1394/1974). *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme.

Şa'râvî, Muhammed Mutevelli (1991). *Tefsîru's-Şa'râvî*, Mısır: Dâru Ahbâri'l-Yevm.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (1420/2000). *Camîu'l-Beyân Fî Tefsiri'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.

Taberânî, Ebu'l-Kasım Suleyman b. Ahmed b. Eyyûb (1415/1995). *el-Mu'cemu'l-Evsât*. thk. Târik b. İvedullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. Kahire: Dâru'l-Harameyn.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (1992). *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Uğur, Mücteba (1992), *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDV Yayınları.

Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed (1411/1991). *Esbâbu'n-Nuzûl*. thk. Kemal Besyûnî Zağlûl. Beyrût: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî (1409/1989). *el-Megâzî*. thk. Marsden Johns, Beyrut: Dâru'l-A'lemi.

Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzıh (1384/1964). *Tarihu'l-Ya'kûbî*. Necef: el-Mektebetü'l-Haydariyye ve Matbaatuha.

Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muh. b. Ahmed b. Osman (1382/1965). *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muh. b. Ahmed b. Osman (1405/1985). *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvut ve diğerkleri. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.

Zerkânî, Muhammed Abdulazîm (1415/1995). *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l Arabî.